

परब

ओनलाईन

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

नवेम्बर : २०१३

अंक : ५

वर्षा अडालजा
प्रमुखा

परामर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी



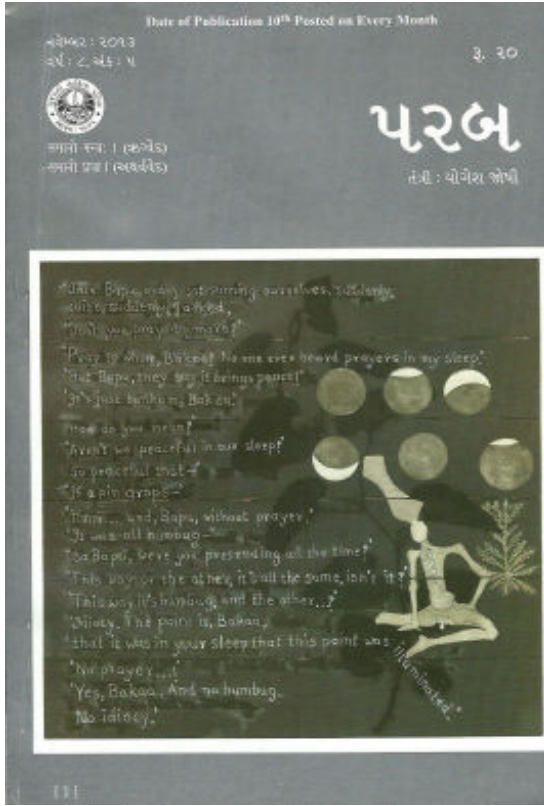
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी. ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने फेक्स : २६५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com



અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

- પ્રમુખપદેથી :** આ સત્ય ઘટના છે, વર્ષા અડાલજા
- આ ક્ષણે :** કવિશ્રી નલિન રાવળ તથા કવિ શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ, યોગેશ જોષી
- કવિતા :** ત્રણ કાવ્યો, ગુલામમોહમ્મદ શેખ
- શ્રદ્ધાંજલિ :** સમયની સ્લેટ પર લખાતી પેન : ઇન્દુ પુવાર, ચિનુ મોદી
- સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન :** ‘વાર્તા’ની વિવિધ મુદ્રાઓ, વિજય શાસ્ત્રી, ઉચિત રીતે જ અગ્રંથસ્થ રાખેલી રચનાઓ, હિમાંશી શેલત
- આવરણચિત્ર :** આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર
- પરિષદ-પાથેય :** સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ
- સાહિત્યવૃત્ત :** સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ
- આવરણ ચિત્ર :** અતુલ ડોડિયા

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : પ્રફુલ્લ રાવલ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ □ તંત્રી : યોગેશ જોષી □ મુદ્રણસ્થાન : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૬ ☞ ૨૬૫૬૪૨૭૯

અ નુ ક મ

(પરબ પ્રકાશન)

- પ્રમુખપદેથી** : આ સત્ય ઘટના છે, વર્ષા અડાલજા ૬
- આ ક્ષણે** : કવિશ્રી નલિન રાવળ તથા કવિ શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ, યોગેશ જોષી ૯
- કવિતા** : ત્રણ કાવ્યો, ગુલામમોહમ્મદ શેખ ૧૮, એઅરકાફ્ટ, ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૨૦, બે ગઝલ, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ ૨૨, પચાસ વર્ષ પછી સહસ્રધારા, મનસુખ સલ્વા ૨૩, સ્વાગત, મુકુન્દ પરીખ ૨૪, સોયના નાકામાંથી....., અંકિત ત્રિવેદી ૨૫
- વાર્તા** : અદષ્ટિદર્શન-૧૧, પરંતપ દેસાઈ ૨૬
- વિદેશી સાહિત્ય** : કેદી, દુન્યા મિખાઈલ, અનુ. દીપક રાવલ ૩૩, હું તો કોઈ નથી. તમે કોણ છો ?, એમિલિ ડિકિનસન, અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા ૩૪
- અભ્યાસ** : કબીરની પ્રાસંગિકતા, પ્રવીણ પંડ્યા ૩૫, મનમાં હરતીફરતી નવલકથા : ‘અરવલ્લી’, સંજય ચૌધરી ૪૩
- આસ્વાદ** : કવિશ્રી સિલાસ પટેલિયાનું પ્રભાવક કાવ્ય : ‘આ સાંજ’, લાભશંકર ઠાકર ૫૪, સંવેદનાનું શિખર પહાડ પર... પહાડો ઓગળી રહ્યા છે રાધેશ્યામ શર્મા ૫૬
- શ્રદ્ધાંજલિ** : સમયની સ્લેટ પર લખાતી પેન : ઇન્દુ પુવાર, ચિનુ મોદી ૬૦
- સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન** : ‘વાર્તા’ની વિવિધ મુદ્રાઓ, વિજય શાસ્ત્રી ૬૩, ઉચિત રીતે જ અગ્રંથસ્થ રાખેલી રચનાઓ, હિમાંશી શેલત ૬૪
- આવરણચિત્ર** : આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર ૬૭
- પરિષદ-પાથેય** : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ ૭૦
- સાહિત્યવૃત્ત** : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ ૭૬
- પત્રસેતુ** : હેમન્ત દવે ૭૮
- આવરણ ચિત્ર** : અતુલ ડોડિયા

હું એમ. એ.નું ભણતી હતી ત્યારે થોડાં વર્ષ મુંબઈ રેડિયો સ્ટેશન પર એનાઉન્સર તરીકે કામ કરતી હતી.

એ સમયે આકાશવાણી મારા ઘરની પાછળ લિબર્ટી થિયેટરની બાજુમાં. એનાઉન્સરને ઓફિસની કલાકો હોય નહીં, કાર્યક્રમને સમયે જ, દિવસ હોય કે રાત – ઉદ્ઘોષણા માટે જવાનું. બધી જ ભાષાના ઉદ્ઘોષકોમાંથી હું જ એક માત્ર બૂમ પાડીને બોલાવી શકાય તેટલી નજીક એટલે જે ઉદ્ઘોષક ન આવી શકે, વરસાદ કે લોકલના ચક્કરમાં ફસાય તેની જગ્યાએ સ્ટેશન ડિરેક્ટર ‘વિનંતી સંદેશ’ પ્યૂન સાથે મોકલી મને ઊભાઉભ બોલાવી લે. કલાકારને નાતે નાની ભૂમિકા માટે પૈસા ન ખર્ચવા હોય તો મને નાટકના રેકોર્ડિંગમાં બોલાવી લે.

પગાર રૂ. ૧૫૦. વધારાનાં કામો માટે જો લોબીમાં ડિરેક્ટર મળી જાય તો અને ત્યારે થેંક્સ બસ.

આની સામે અંગ્રેજી કાર્યક્રમોના એનાઉન્સરોનો ભારે દબદબો. બહુ ઓછું કામ. પ્રાદેશિક ભાષાઓના એનાઉન્સરોની જેમ ફરજિયાત સ્ટેન્ડબાય ડ્યૂટી નહીં અને પગાર બધા કરતાં વધુ. તેમને માન પણ વધુ મળતું. એક સૂટેડબૂટેડ સરદારજી એનાઉન્સર હતા. અમારા સૌ સાથે ભાગ્યે જ હળેમળે, ડ્યૂટીરૂમમાં અમે સૌ સાથે ચા-કોફી પીએ ત્યાં તો ડોકાય જ નહીં. ઓહો ! એ તો ભાઈ અંગ્રેજી એનાઉન્સર.

એ બેફીકરીના દિવસો હતા. કારણોમાં ઊંડા ઊતરવાની ઉંમર નહોતી તોય ઘણી વાર એ વાત ખૂબ ખૂંચતી, પછી તો આકાશવાણીની નોકરી જ છોડી દીધી.

સમય વીતતાં સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં વ્યસ્ત થઈ. સમય પલટાયો પણ દૃશ્યો તો એનાં એ જ રહ્યાં છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં અંગ્રેજીમાં લખતા સાહિત્યકારોનો એ જ રાજવી ઠાઠમાઠ જોવા મળે છે. વાચકો ઓછા થતા જાય છે – એ વાત કાને પડતી જ રહે છે. ગુજરાતી લેખકોનો પુસ્તકોનો પ્રિન્ટ ઓર્ડર ઓછો થતો જાય છે પરિણામે રોયલ્ટી પણ ઓછી થતી જાય છે. એ પરિબળોની સામે, સતત સર્જન કરતાં રહેવું, પરિશ્રમની એ જ નિષ્ઠાથી – એ અઘરું બનતું જાય છે.

તોય એક વાત આશ્ચર્યની છે.

આ જ ગુજરાતીઓ અંગ્રેજીમાં લખાયેલી – જરાય ઠોસ સર્જન ન હોય એવી, ઉપરછલ્લી – નવલકથાઓના ગુજરાતી અનુવાદો ખરીદે છે, ફટાફટ.

લિટરલી ફેસ્ટિવલ્સની બોલબાલા છે. જયપુર ફેસ્ટિવલ પછી તો ફેસ્ટિવલની આબોહવા એવી ફેલાયેલી છે કે જાણે નગરે નગરે ઉત્સવ છે.

આમાં પ્રાદેશિક ભાષાના સર્જકોને તે વળી ક્યાંથી સ્થાન હોય !

ભલે પોતાની ભાષાના ખમતીધર સર્જક હોય, પણ અનુવાદ વિના પોતાની ભાષાની વાડ ઓળંગી બીજા વાચકો સુધી એ શી રીતે પહોંચે !

પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં ઉત્તમ સાહિત્ય સર્જાતું આવ્યું છે, અંગ્રેજીમાં લખતા લેખકોને અધધ રોયલ્ટી આપનારાં અંગ્રેજી પ્રકાશનગૃહો એવું સાહિત્ય શોધીને શા માટે અનુવાદની ઝંઝટમાં પડે ? સારું તો ફેસ્ટિવલ્સના આયોજકો એવા સર્જકોને ફેસ્ટિવલ્સમાં માનભર, નિમંત્રણ આપીને બોલાવે, તેમને પોતાના સર્જનની પર બોલવાનું કહે, (અંગ્રેજી ન આવડે તે હિંદીમાં પોતાની વાત માંડે. આખરે હિંદી આપણી રાષ્ટ્રભાષા છે તેમને ખબર તો હશે જ) તો સાહિત્યમેળામાં આવનારા, અંગ્રેજીમાં લખવાનું છોગું માથે ભરવી ફરનારાને થોડો ખ્યાલ તો આવે કે આપણું સાહિત્ય કેટલું સમૃદ્ધ છે ! પ્રાદેશિક ભાષાના સર્જકની તપસ્યાનું પણ ઉચિત સન્માન થાય.

પર વો દિન કહાં !

આ બધા ફેસ્ટિવલ્સમાં આમંત્રિતોની યાદીનાં નામ લગભગ એકનાં એક હોય છે.

‘આઉટલુક’ તંત્રી વિનોદ મહેતાએ જયપુર ફેસ્ટિવલ વિશે લખ્યું હતું,
“જયપુર લિટરેચર ફેસ્ટિવલને તમે આસાનીથી જયપુર પાર્ટી ફેસ્ટિવલ કહી શકો. દરરોજ સાંજે બે અને ક્યારેક ત્રણેક જલસા યોજાતા, જ્યાં ચમકદાર વાતચીતો થતી, મહિલાઓ પરી જેવી સુંદર દેખાતી અને શરાબનાં પૂર આવતાં. ના, સૌ કોઈને કંઈ આમંત્રણ નહોતું મળતું. સૌથી જબ્બર જલસો પેન્ગ્વિન પબ્લિશિંગ હાઉસનો રહેતો. મારે શરમ વગર કબૂલ કરવું જોઈએ કે હું ખૂબ પી લેતો. કોઈક કહે કે તમારું પુસ્તક મને ગમ્યું છે તો એક વધુ પ્યાલી ઠઠાડી દેતો.”

ફેસ્ટિવલ્સનું આ સરવૈયું.

મુંબઈમાં પણ લિટરરી ફેસ્ટિવલ્સ યોજાવા લાગ્યા છે. બેએક વખત હું ગઈ હતી. અંગ્રેજીમાં લખતા થોડા લેખકો, જે બેસ્ટસેલર રાઈટર્સ બન્યા છે, તેઓ બોલવાના હતા અને તેમનાં પુસ્તકોનો ત્યાં સ્ટોલ હતો. જે થોડાં જાણીતાં (પેઈજ ૩) નામો છે તેઓનાં સેમિનાર્સ અને પુસ્તકો. પહેલેથી નામ નોંધાવો તો જ પ્રવેશ અને દરવાજા પાસે ધક્કામુક્કી. મોટે ભાગે અંગ્રેજીમાં વાંચવું ફેશનેબલ ગણતો યુવાવર્ગ. એક સિનિયર મરાઠી લેખકને પણ ધક્કે ચડતા જોયા પછી હું ત્યાંથી નીકળી ગઈ.

રવિવારે કે અમુક દિવસે સાહિત્ય વિશે લખાણની પૂર્તિ ખોલો તો વિદેશમાં વસતા ભારતીય લેખકો જે અંગ્રેજીમાં લખે છે અને પુસ્તકની પબ્લિસિટી – પ્રમોશન માટે ભારત આવે છે તેમનાં ફોટા અને મુલાકાતો હોય છે. ફાઈવસ્ટાર હોટેલના સ્વિમિંગપુલ પાસેના ઝુલા પર સુંદર શેરવાનીમાં સજ્જ (ભારતમાં પુસ્તક વેચવા ભારતીય દેખાવું પડે ને ! અને હા, આ બધો ખર્ચ પબ્લિશિંગ હાઉસ કરે છે.) થઈને સુષ્ટી વાતો કરતા હોય છે. આ લેખકોએ ભારતનો ચહેરો જોયો છે ! ભારતનાં શહેરો – ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં ફરી

તેમનાં સુખદુઃખ અનુભવ્યાં છે ?

જ્યારે એવા ભારતીય અંગ્રેજી લેખકો છે, જે ભારતમાં જ વસે છે, તેઓ ખરેખર ભારતીય વાચકો માટે લખે છે; જ્યારે પરદેશમાં વસતા લોકો ભારત માટે લખે છે પણ તેમના વાચકો પણ પરદેશના છે.

હું લંડન બુક ફેરમાં (વર્ષોનાં લેખનનો એકમાત્ર ઇન્ટરનેશનલ ઇવેન્ટ), ગઈ હતી. મારી સાથે પ્રાદેશિક ભાષામાં કામ કરતા થોડા સર્જકો હતા, ઘણાં અંગ્રેજી પ્રકાશનગૃહોના પ્રતિનિધિઓ હતા, પત્રકારો હતા, ભારતથી પણ જાણીતા અંગ્રેજી અખબારોના પ્રતિનિધિઓ હતા (જે મુંબઈ પરત ફરીને તેમના લેખ વાંચ્યા ત્યારે ખબર પડી કે તેઓ પણ એ સમયે ત્યાં હતા.) તેમણે ભાગ્યે કોઈ પ્રાદેશિક ભાષાના સર્જકનો ઇન્ટરવ્યૂ તો શું ઉલ્લેખ પણ કર્યો.

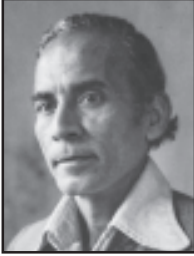
તો કોને માટે યોજાય છે આ મેળાઓ ?

ગુજરાતી સાહિત્યના એક સમયના માનીતા નવલકથાકાર – નાટ્યકારના પુત્ર લંડન વસે છે અને લખે છે. લૉર્ડ મેઘનાદ દેસાઈના પુસ્તકના ઉદ્ઘાટન માટે હાઉસ ઓફ લૉર્ડ્સમાં અમને સૌને બસમાં લઈ જવાયા ત્યારે કોઈએ દૂરથી ચીંધી બતાવ્યું. હું ખુશ થઈ તેમની પાસે ગઈ. તેમના પિતા સાથે કેટલો સારો નાતો હતો ! કલકત્તાથી મુંબઈ કામ પર આવ્યા ને અચાનક બિમાર પડીને મારી ઘરની બાજુની હોસ્પિટલમાં હતા. હું તેમને માટે રોજ ખાવાનું લઈ મળવા જતી, એ વાતો પણ સાંભળવામાં એમના પુત્રને ખાસ રસ નહોતો. હું કોણ છું, શું લખું છું તે વાત તો બાજુએ રહી, એમના પિતાની, ગુજરાતી સાહિત્યની વાત પર માત્ર યા યા કરતા રહ્યા. સુકેતુ મહેતા જે ન્યૂયૉર્ક યુનિવર્સિટી સાથે સંકળાયેલા છે, ગુજરાતી છે, આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે પોખાયેલા, એવોર્ડવિજેતા છે, જેને હું કદી મળી નહોતી તેમણે ખૂબ સહજતાથી હસમુખ રીતે મારી સાથે વાતો કરી અને પેલા સર્જક પુત્રને પકડી અમારા ત્રણેયનો ફોટો મારા કેમેરામાં પડાવ્યો.

ઘણા વખત પહેલાં ભોળાભાઈએ એક વાત કહી કે લખીનું સ્મરણ છે. સુનીલ ગંગોપાધ્યાયે એક પરિવારનું દૃષ્ટાંત લખ્યું છે.

સ્વિત્લરલેન્ડમાં વસતા એક બંગાળી કુટુંબના વડાએ પોતાના ઘરમાં કઠોર નિયમ કર્યો હતો કે ઘરની ચાર દીવાલોમાં સૌએ બંગાળીમાં જ બોલવું, ઘરની બહાર તેઓ કોઈ પણ ભાષા બોલી શકે છે. ઘરમાં બંગાળી સિવાય બીજી ભાષાનો એક અક્ષર પણ નહીં બોલવાનો. એક વાર ઘરનો મોટો દીકરો બહારથી હાંફળોફાંફળો આવ્યો, તેને પિતા સાથે અગત્યનું કામ હતું પણ ઘરના દરવાજે ઊંબરા પર અટકી ગયો. ત્યાંથી જ અસહાયતાથી પૂછ્યું, ‘બાબુજી, એક જર્મન શબ્દનું બંગાળી અત્યારે સૂઝતું નથી, તો હું શું ઘરમાં ન આવું ?’

સુનીલ ગંગોપાધ્યાયે છેલ્લે લખ્યું છે, આ વાર્તા નથી પણ સત્ય ઘટના છે.



કવિ શ્રી નલિન રાવળ તથા કવિ શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકને તા. ૧૮-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ રૂપાયતન, જૂનાગઢ ખાતે આદરણીય મોરારિબાપુના હસ્તે નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ અર્પણ થયો.

નલિન રાવળ કહેતાં જ યાદ આવે એમનાં રમ્ય, ભવ્ય, સર્વાશ્વેષી કલ્પનો, ગતિશીલ પ્રતીકો, આધુનિક નગરજીવનની સંકુલતા, મિથ; પ્રણય, પ્રકૃતિ તથા જીવનનું લયાન્વિત સૌંદર્ય, માત્રામેળ છંદોનું લયકભર્યું લયસ્થાપત્ય, ધ્વનિમય ચિત્રો ને દશ્યાત્મક ધ્વનિ, કાવ્ય-આકૃતિનું શિસ્તબદ્ધ, લયલીન બારીક નકશીકામ, ભાવ-ભાષા-છંદ-લયનું સંતુલન, વસ્તુ અને સ્વરૂપની સમતુલા, ઈશ્વર તથા મનુષ્યમાં કવિની શ્રદ્ધા...

કવિની શ્રદ્ધા કહેતાં જ સાંભરે છે 'અવકાશ' સંગ્રહની છેલ્લી કૃતિની પંક્તિઓ -

‘આ
નેત્રનું તેજ
સ્થિર થાય તો પ્રભુ
સહુ નેત્રમાં ગુંજી રહેલ
તારાં
નેત્રો
સ્થિર થાય તો પ્રભુ
સહુ નેત્રોમાં ગુંજી રહેલ
તારાં
નેત્રો તણું અક્ષરતેજ પામી
તારું પ્રભુ (તારી કૃપા થકી)
હું
અવકાશવ્યાપી લયચિત્ર આળખું.’

કલ્પન અને પ્રતીકની પાંખો ધરાવતું આ કવિનું કાવ્યપંખીય લયચિત્ર આલેખતું, અક્ષરતેજ આંકતું અવકાશવ્યાપી ઉડ્ડયન કરે છે ક્ષિતિજો ઓળંગતું, પાર, પેલે પાર...

‘પંખી’ વિવિધ લયાન્વિત, રૂપાન્વિત કલ્પનો રૂપે આ કવિમાં પ્રગટ થાય છે ને કવિતાના ઉડ્ડયનનેય પ્રબલ વેગ અર્પે છે. જેમ કે -

‘સમયપંખી નભ વસંતનું લઈ ઊડે’

‘રેતપંખી’ કાવ્યની અંતિમ પંક્તિઓ -

‘એ

રેતપંખીનાં ખરખર ખરતાં પીંછાંમાંથી ખરખર ખરતી
રેતરેતની વર્ષા

નીચે

સૂક્કાં તીક્ષ્ણ સળગતાં રેતરેતનાં સ્વપ્નો
નીચે

રેતરેતનાં રડતાં નગરો.’

□

‘અશ્વત્થામાની સ્વગતોક્તિ’માં, અશ્વત્થામાના પગના નખમાં પ્રવેશી તેના દેહ-
પ્રાણમાં ફેલાતા દુરિત પંખીનું કલ્પન તથા એનું અદ્ભુત પ્રત્યક્ષીકરણ -

‘આકાશમાંના તારકોને કૂર ન્હોરથી પીંખી,
અંધકારનું આ તોર્તિંગ પંખી
પાંખોના તીક્ષ્ણ ઘાતથી અવકાશને ચીરી,
કુરુક્ષેત્રની છાતી પર ચિત્કાર કરતું તૂટી પડે છે.’

□

પ્રેમ બળી જાય છે ત્યારે આ પંખીના જેવો લાગે છે.

શ્રદ્ધા બળી જાય છે ત્યારે આ પંખી

પીંછાં પ્રસારી નાચે છે.

સત્ય બળી જાય છે ત્યારે આ પંખી ચિચિયારીઓ પાડતું

નગરોનાં સડતાં છાપરાં પર

ઘુમરાવા લેતું ઊડે છે.’

આ કાવ્ય પણ, સ્થળ-કાળનેય અતિક્રમીને ચકરાવા લેતું વિસ્તર્યા કરે છે
સ્થળવિહીન સ્થળમાં, સમયવિહીન સમયમાં -

‘ક્યાં નાસીશ ? તું ક્યાં નાસીશ અશ્વત્થામા

જો

આ તારા રક્તપંક્તિ ચરણ

ત્રણે કાલખંડોની બહાર લથડિયાં લેતાં ચાલે છે’

□

‘હું ક્યાંથી નાસું

મારા સમયને પગ નથી

હું ક્યાંથી નાસું

ચારેકોર પડછાયાઓની ખીણો ખખડે છે

હું ક્યાંથી રહું

મારા સમયને આંખ નથી

હું ક્યાંથી જન્મું

મારો સમય મરતો નથી

હું ક્યાં છું ?

‘મરીચિકા’માંય તોતિંગ પંખીનું કલ્પન આવે છે -

‘તોતિંગ પંખીની કરકરિયાળી છાયામાં

રેત પર રેત ઉપરતળે

પંખીના લોહિયાળ ન્હોરમાં નગર આખું ખૂંપેલ

ઊંચે ને ઊંચે ચકરાવા લેતું ઊડચે જાય પંખી અધ્ધર ને અધ્ધર

પ્હાડ પાંખે ભીંસાયેલું આભ હલબલ્યું

ક્ષિતિજ પ્હોળા ચકરાવા લેતા પંખીએ છોડી દીધું

ઊંડી હવાખીણે નગર

તૂટી પડે ટુકડેટુકડામાં તૂટી પડે - તૂટી પડ્યું નગર.’

નલિન રાવળનો જન્મ તા. ૧૭-૩-૧૯૩૩ના રોજ અમદાવાદમાં. વતન વઢવાણ. ઘરમાં રોજ પરોઢે થતા પિતાના રુદ્રી-પાઠનો લયઘોષ એમના શિશુકાનને ગળથૂથીમાં મળ્યો. બારેકની વયે એમને ‘મહિમ્નઃ સ્તોત્ર’ કંઠસ્થ હતું. ‘શકાદય સ્તોત્ર’નો વસંતતિલકા, નર્મદાષ્ટકનો નારાય છંદ તેમજ શંકરાચાર્યરચિત શિવમાનસાપૂજાનો ભવ્ય લલિત છંદ શિશુવયથી જ જાણે એમના ચિત્તમાં લયલીન થયેલા. શાળાજીવન દરમિયાન તેઓ કવિતાનો મોટ્ટેથી પાઠ કરતા ને છંદોલય તેમના લોહીમાં ભળતા જતા. આથી જ તો, આ કવિની કાવ્યધમનીમાં સૂક્ષ્મ લયાર્થ પણ વહેતો રહ્યો છે. શ્રી સુરેશ દલાલે ઉચિત રીતે નોંધ્યું છે -

‘નલિન છંદોલયની અભિવ્યક્તિની દષ્ટિએ નિરંજનની વધુ નજીક છે. પણ કાવ્યસૌંદર્ય સિદ્ધ કરવાની દષ્ટિએ શ્રીધરાણી, પ્રહ્લાદ અને રાજેન્દ્રની નજીક છે.’

એમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ કાલુપુરની શાળા નં. ૭માં તથા માધ્યમિક શિક્ષણ ન્યૂ એજ્યુકેશન હાઈસ્કૂલમાં. ૧૯૫૪માં મેટ્રિક. શાળામાં હતા ત્યારે એમને ત્રણ કવિજનોનાં દર્શન થયેલાં - મેઘાણી, સુન્દરમ્ અને ઉમાશંકર. ઉમાશંકરને તો તેઓ શાળાના દરવાજેથી વર્ગમાં લઈ આવેલા. ઉમાશંકર વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રેમથી ફરેલા ને સાથે છબિ પણ પડાવેલી. શાળાના સામયિકમાં નલિન રાવળે એક ગીત આપેલું. એ સિવાય એ સમયે કાવ્યલેખનનો વિચાર આવ્યો નહોતો. ૧૯૫૬માં અંગ્રેજી-ગુજરાતી વિષયો સાથે એમ.એ. થયા. ભરૂચ અને નડિયાદમાં થોડો સમય અધ્યાપન કર્યું. ત્યાર પછી બી. ડી. આર્ટ્સ કૉલેજ, અમદાવાદમાં અધ્યાપન. જાણે છંદોલયમાં વહેતા હોય તેવા એમના

મરોડદાર અક્ષરો. વિવેકસભર ઋજુ-મૃદુ વ્યક્તિત્વ. નમણો, સુરેખ ચહેરો. વેધક, વિસ્મયસભર આંખો. લયમાં વેગે દોડતી ગીત-પંક્તિ સમી દષ્ટિ; ('ખીલી સમી ખોડાઈ ગઈ મારી નજર' / 'મેઘ થઈ વરસી પડી મારી નજર') એમના કવિહૈયામાં જાણે પ્રભુના હૃદયનો ભાવ.

નલિન રાવળ તથા પ્રિયકાન્ત મણિયાર એક જ પોળમાં રહેતા. ઘર પણ સામસામે. 'કાવ્યમુગ્ધ' પ્રિયકાન્ત ઝરૂખામાં ઊભા ઊભા એમની તાજી કવિતાઓ સંભળાવતા. પ્રિયકાન્ત એમને 'કુમાર'ની 'બુધસભા'માં લઈ ગયા ને પછી તો કવિતાનો બરાબરનો છંદ લાગ્યો ને તેઓ 'કાવ્યવહેણ'માં ખેંચાયા. 'બુધસભા'માં રાજેન્દ્ર, નિરંજન, પ્રિયકાન્ત, હસમુખ પાઠક, પિનાકિન ઠાકોર વગેરે કવિઓના જીવંત સહવાસમાં આવવાનું બન્યું. ઇન્દુકુમાર ત્રિવેદી જેવા મિત્ર મળ્યા. આ દાયકામાં એમનું ઘડતર થયું. 'મનની સાન્દોલગતિમાં સ્વરોહ (cadence)' વારંવાર ફૂટવા લાગ્યા -

'વાર વાર
કોના તે આ પદધ્વનિ મહીં ધીરે સુણી રહું
લયાન્વિત કવિતાનો ભણકાર ?
વાર વાર !'

અંગ્રેજી સાહિત્યનો અભ્યાસ તથા નિરંજન ભગતના સાન્નિધ્ય થકી તેઓ યુરોપીય સાહિત્યના ગાઢ સંપર્કમાં આવ્યા. પ્રશિષ્ટ સાહિત્યરુચિ કેળવાતી ગઈ. કોલરિજ, એલિયટના સૈદ્ધાંતિક વિવેચનની સાથોસાથ બલવંતરાય, રામનારાયણ પાઠક તથા ઉમાશંકર આદિના વિવેચન થકી એમણે કવિતાના સંકુલ સ્વરૂપને આત્મસાત્ કર્યું. કોલરિજ, કીટ્સ, યેટ્સ, એલિયટ, ડીલન ટોમસની સાથોસાથ ઉત્તમ ગુજરાતી કાવ્યભાવન તથા કાવ્યસર્જનપ્રક્રિયા થકી તેઓ 'કાવ્ય નિત્યં આનંદ રૂપમ્'નો અનુભવ કરતા રહ્યા. 'લયલીન'માં નિર્દેશ મળે છે તેમ, કાવ્યના અવકાશવ્યાપી છંદ આ કવિના હૃદયમાં ગુંજતા રહ્યા છે.

'એક નામેરી વૃદ્ધને મળતાં' કાવ્યમાં યૌવનક્ષયના વિષાદનો ભાવ વેધક રીતે ઉપસાવ્યો છે. નાટ્યાત્મક આત્મોક્તિ તથા યુવાન અને વૃદ્ધ વય વચ્ચેની સમાંતર દશ્યાવલિ થકી તીવ્ર સંવેદનને તારસ્વરે વહેતું મૂક્યું છે -

'ખીલી સમી ખોડાઈ ગઈ મારી નજર
મારા ઉપર
હું વૃદ્ધ આંખોમાં ભરી મણ એક ઘેરી ઊંઘની ઊંડી અસર
(જ્યાં અગ્નિનું અંજન સ્વયં હું આંજતો)
અંધારના મખમલ મુલાયમ પોત શા
મારા સુંવાળા વાળ
આજે રૂખડા

મુકકા તણખલા ઘાસના ટુકડા સમા
 અહીં તહીં જરી ફરકી રહ્યા.
 જાડી કશી બેડોળ કેં રે દોરડા જેવી ડઠર
 મારી નસો સૌ સામટી ઊપસી રહી
 (જેને મહીં વેગે વહેતા મત્ત મારા રક્તમાં
 શત સૂર્યની ઉષ્મા હતી)...
 'મળશું કદી' કહી તે નલિન ચાલ્યો ગયો...
 કોલાહલોની ભીંસથી તૂટું તૂટું થઈ આ રહ્યા
 રસ્તા પરે
 'મળશું નકી' બબડી કશું હું મૂઠ
 વર્ષો વીસ મૂકી ક્યાંક મારાં ભૂલમાં
 હું ભૂલમાં આગળ અને આગળ કશે ચાલ્યો જતો...

આ કવિમાં તડકો કેટકેટલાં ઇન્દ્રિયગમ્ય, રમ્ય કાવ્યરૂપ પામ્યો છે એનાં થોડાં ઉદાહરણ જોઈએ -

'કાલ લગી અને આજ' કાવ્યમાં -

'કાલ લગી
 પોયું જાણે પલળેલા પૂંઠા જેવું આભ
 આજ
 કડક જે પાપડ ને સારેવડા જેવું',

....

'આજ
 કવિતાના લયબદ્ધ છંદ જેવો તાજો
 તડકો કડાક કોરો ખેરીને હું નીકળ્યો છું.'

'એક વૃદ્ધની સાંજ' કાવ્યમાં -

'જાળી ઉપર ગૂંચવઈ ગયેલો સાંજનો તડકો નિહાળી
 ઊન ગૂંથતાં આંગળાં ઘરડાં અચાનક કંપમાં અટકી ગયાં.'

□

'હવાના કાફલા લઈ દોડતો તડકો.'

□

'પર્ણપોચી વૃક્ષટોચે
 ગૂંથતા કો પંખી-શો
 આ
 સાંજતડકો

ભૂખરા ઢોળાવ પર ઝૂલે,
પવન નાની નદીના કાનમાં કૂજે,



‘કરવતની ધાર જેવા ફરતા તીક્ષ્ણ તડકા પર’



‘સાંજનો તડકો’ કાવ્યમાંના ગતિશીલ કલ્પન -

‘વન્ય ચિત્તા-શો ભભકતો

સાંજનો તડકો

હવામાં દેહ તોળી બારીમાં કૂદ્યો

...

...

...

ત્વરામાં બહાર

બારીની અને (અંદર) ઊંડે પથરાઈ રહેલા

ગાઢ વનમાં ત્રાડતો ચાલ્યો ગયો.’

આધુનિક રીતિથી નગરજીવનની સંકુલતાને આ કવિએ અનેકવિધ કલ્પનપ્રતીક
થકી કાવ્યરૂપ આપ્યું છે. થોડાં ઉદાહરણ જોઈએ -

‘ક્યાં સવાર છે અહીં ? અનેકની

ફેરે છ આંખમાં કરોળિયા હજી.’



‘આ ઢગલો પડેલાં હાંફતાં બિલ્ડિંગ,

હવામાં દોડતાં જંગી અવાજોનાં પશુટોળાં.

હવે

ભૂલી ગયો હું મૂળનો રસ્તો.

અહો, આ કેટલા રસ્તા !

કહો ક્યાં લઈ જશે આ આટલા રસ્તા ?

કહો ક્યાં લઈ જશે ?’



‘પશ્ચિમે

દૂર ખૂણામાં

રગડતો સૂર્ય ઊના લોહીનો ગોળો

ધીરે કાળો પડી ઠીંગરાય છે.

હું ફરું
કો વૃદ્ધ રખડું છેક ખોડા ગીધના જેવો
ગળામાં બોબડા બબડાટને ઘેરો વગાડી
આ અહીં ઠરડાયલી બેડોળ કાળી પૂતના જેવી પડી નગરી મહીં'



‘ફરી
લંબાવ્યું તેણે ખુરશી પર – પગ કર્યા લાંબા ટેબલ પર
લંબાતા – લંબાતા પગ બારીની બહાર
બહાર નગરની બહાર
પાર ક્ષિતિજની પાર
એ
જોતો જ ગયો દશ્યો
દશ્યો અવળસવળ ઉપરનીચે આગળપાછળ સરક્યે ગયાં’



‘આકાશ નર્યું સુકાયેલ સાંઠીકડાનો ભારો’

આધુનિક નગરજીવનનાં કાવ્યોમાં, માનવીએ પ્રકૃતિ સાથે તથા માનવી સાથે ઉષ્માભર્યો સંબંધ ગુમાવી દીધો છે ને એ એકલો-અટૂલો-વિખૂટો પડી ગયો છે એની પીડાની વાત આ કવિએ સંકુલતા સાથે ઘૂંટી છે. આમ છતાં આ કવિ અન્ય આધુનિક કવિઓની જેમ હતાશા-શૂન્યતામાં ગરાકાવ નથી થતા. આ કવિ ભારતીય કવિ છે. આથી જ તો, આવી ભીષણ વિષમતા વચ્ચેય માનવીને ટકાવી રાખનાર તત્ત્વ પર આ કવિને શ્રદ્ધા છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સુરત મુકામે યોજાયેલ ડરમા અધિવેશનમાં આપેલ વક્તવ્યમાં એમણે કવિના સમયધર્મ વિશે આમ કહેલું –

‘કવિતાના સર્જકોનો સમયધર્મ આજે ક્ષતવિક્ષત થઈ રહેલા મનુષ્યને — તેના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિવેશને તેમ જ તૂટી પડતા તેના અસ્તિત્વને — તેની સંકુલતાઓ સમેત સમજી તે રહસ્યને પામવાનો છે કે આ અરાજકતા વચ્ચે પણ તેને કયું તત્ત્વ ટકાવી રહ્યું છે ? — આ છે વાણી. માનવસમાજને નવસર્જિત કરતું રહસ્ય શબ્દમાં વસે છે.’

(‘કવિતાનું સ્વરૂપ’, નવિન રાવળ, પૃ. ૧૩૩)

‘અશ્વત્થામાની સ્વગતોક્તિ’ની જેમ દીર્ઘકાવ્ય ‘નારી’ પણ, સ્થળ-કાળને અતિક્રમીને વિસ્તરે છે, ‘નારીચેતના’નેય અતિક્રમે છે ને જાણે વિશ્વચેતનામાં – અતિમનસ ચેતનામાં ધબકે છે, વિ-રમે છે. ‘નારી’માંથી એકાદ-બે ઉદાહરણ –

'સાગરની જાંઘમાં ઊછળતા
 પ્હાડ ઊંચા ઉન્માદ જેવો એ વિરાટ દેહનો ઉન્માદ
 પ્રચંડ પ્રલયઘૂમરી લઈ
 ઊછળ્યો, છલક્યો, ફેલાયો, પથરાયો.
 આખાં વિશ્વ પર,
 અને
 અનેક યુગોથી ખીલતી વિશ્વની છાતીમાં
 સૂતેલી મસ્ત વાઘણ જેવી વસંતે છલંગ મારી
 લાલલીલાપીળા ઘુઘવાટથી
 વનોનાં હૈયાંમાં પોઢેલાં
 અસખ્ય ફૂલોનાં રંગબેરંગી સ્વપ્નોને ઝબકાવ્યાં.'

*

'અયુત વર્ષોથી વરસતા વરસાદને
 અયુત વર્ષોથી તપતા સૂર્યોને
 અયુત વર્ષોથી સુધાન્યથી લચી પડતાં ખેતરોને
 પોતાના અણુએ અણુમાં સમાવી ઊભેલા
 એ ભવ્ય નારીદેહની સન્મુખે
 એ
 ઊભો છે અપલક
 પૃથ્વી
 અંતરિક્ષ
 અને ઘૈને પોતાના શ્વાસના ટેરવે ઊભાં રાખી
 દષ્ટિજિહ્વવાથી અતિમનસ જ્યોતિનો આસ્વાદ લઈ
 ધ્યાનમુદ્રામાં ઊભેલા
 ભવ્ય નારીદેહની સન્મુખ
 ઊભો છે એ અપલક'

આ કવિ પાસેથી ગુજરાતી કવિતાને વધારે સમૃદ્ધ કરનારાં 'અશ્વત્થામાની સ્વગતોક્તિ', 'નારી', 'રેતપંખી', 'સિંહ', 'એક નામેરી વૃદ્ધને મળતાં', 'રસ્તા', 'કાલ લગી અને આજ', 'ઝૂમાં સુંદરી', 'સાંજનો તડકો', 'સખ્ય', 'મેરી ગો રાઉન્ડ', 'મરીચિકા', 'નચિકેતા' જેવાં કાવ્યો સાંપડ્યાં છે.

'સિંહ' કાવ્ય વિશે કવિએ નોંધ્યું છે -

'કવિ અને કવિતા ઉપર મેં કેટલીક રચનાઓ કરી છે તેમાં 'સિંહ' નામની કૃતિ કલ્પનાનો વ્યાપ કેટલો પ્રચંડ અને સર્વાશ્લેષી હોય છે તે દર્શાવે છે. કાવ્યલેખનની ક્ષણે

મનહૃદય એક અફાટ વિશ્વના અનુસંધાનમાં કેવું સહજ મુકાય છે તેનું અહીં વર્ણન છે. વળી કાવ્યલેખન પ્રથમ હૃદય-પ્રત્યક્ષ થાય છે અને પછી... પછી કાગળ ઉપર જે ઊતરે છે તે તો તેનો આછો માત્ર સંસ્કાર જ. 'સિંહ' અહીં સર્જનપ્રક્રિયા દરમિયાન ચાક્ષુષ થતી કલ્પનાનું પ્રતીક છે.'

(‘કવિતાનું સ્વરૂપ’, પૃ. ૧૩૦)

તો ક્યારેક, કવિતાને ઝીલવા, પામવા કવિને ઝઝૂમવું પડ્યું છે. કેફિયતમાં એમણે નોંધ્યું છે -

‘કાવ્ય આવે છે સહજ સ્ફુરણ દ્વારા એમ કહેવાયું છે અને એ મારો અનુભવ પણ છે, આમ છતાં હરેક વખતે કાવ્ય કાંઈ નથી ફૂલની જેમ ફૂટતું કે પવનની લહર જેમ ફરકી આવતું. લાંબો સમય આંખ સામે અવકાશમાં લટકતો શબ્દ કે પંક્તિનો છેડો હાથમાં આવે તે અર્થે જીવલેણ ઝઝૂમવું પડ્યું છે.’

(‘સર્જકની આંતરકથા, ૧૯૮૪, પૃ. ૨૧૭)

કાવ્ય-ઘબકારનો સૂર અને વિશ્વ-ઘબકારનો સૂર કોઈ ક્ષણે મળી જાય ત્યારે અલગ જ પરિણામ અને પરિમાણ સાંપડે. એવી ક્ષણોમાં કવિના હૃદયમાં પભુના હૃદયનો ભાવ જાગે. ‘કવિનો હાથ’ કાવ્યની અંતિમ પંક્તિઓ -

‘કવિનો હાથ

મારા હાથમાં

રસળંત જાણે કરુણામય પ્રભુના હૃદયનો ભાવ.’

આ કવિની શ્રદ્ધા ઘીના અખંડ દીવાની જેમ ટમટમતી-ઝળહળતી રહી છે. ‘કવિતાનું મૂળ’ લેખમાં એમણે અંતમાં નોંધ્યું છે -

‘ધન્ય ક્ષણ આવે પણ ખરી જે મને વિશ્વનિયંતાના હૃદયધ્વનિમાંથી વહેતી અનન્ય કવિતાના અનુસંધાનમાં મૂકી આપે.’

નલિનભાઈને વંદન સાથે અભિનંદન.

આવતા અંકે કવિશ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક વિશે...

૨૧-૧૦-૨૦૧૩

ત્રણ કાવ્યો | ગુલામમોહમ્મદ શેખ

૧. વહેલી સવારે

સહસ્ર સોયની ધારે
જાળીએ જાળીએ ચળાઈ
શ્વાસની હેલી ચડી.
પ્હો ફાટતાં પ્હેલાં વરસ્યો અંબાર.
ખખડતા પુલ પરથી સરકતી ટ્રેન જેવો
દેહનો રેલો
ચાદરને છીડે છીડે ચાલ્યો.
પરોઢિયા જેવી પાતળી ઊંઘને
અંધકારની પથારી પર મસળતો
તને હોડે લઈ ખેપે ચડું,
જો હજી પોઢેલાં પક્ષી ઊઠ્યાં નથી
ભીની ધૂળમાં
વાંસ લળે પગ તળે સૃષ્ટિ ગળે
બંધ મુક્કીમાં સમેટું જ્યાં તને
નાભિકુંડ ઝળહળ ઝળહળ ઝળહળે.

૨૭-૧૦-૭૭

૨. કૌતુક

આ અલપઝલપતું કૌતુક કોરા કાગળ-કપડે વીંટ્યું
સરુસળીના રણમાં ઝીણો સરપ ઝરપતો જાય
કે સૂકાં પાન બદામી ભેળી ખિસકોલી વમળાય
ચિતવન આંબી અધ્ધર ઊડે ચકચક આંખ ચિડૈયા
કેશસરોવર કીકી શું પહોળાય ભમરિયા ઊલટપલોટા ખાય
કપડાં વચ્ચે કેડી ઊગે રવ તરુવર અતિ અપરંપાર
વનમાં રમણે ચડી મછલિયા લસે લસે બલખાય
વન જેવું મન રાની ફૂલે તનમાં વાતો રાતોચટ અંબાર.
અડધી રાતે અધધ થયું આ ભ્રમણા કે દેખાય ?
મેરામણના મનખ અચંબે
ડમરીની ડમણી પર બેસી કયું જનાવર જાય !

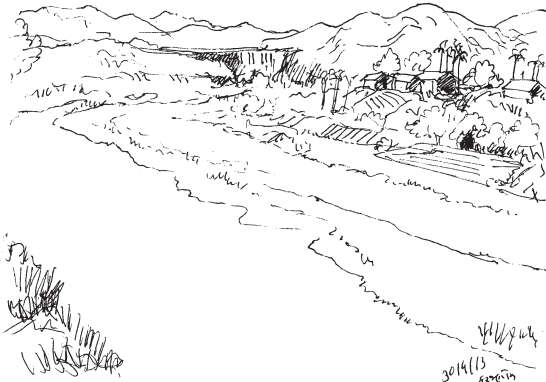
૧૯૭૯માં શરૂ કરેલું, પૂરું કર્યું ૨૬-૧૨-૮૨

૩. નકરો

વન નથી, ના કંદરા, ના વૃક્ષનો અણસાર,
રણ નથી, નહિ કેડીઓ, નહિ સાંજનાં ધણ ધૂળનાં,
નિઃશ્વાસ ના, આશ્વાસનો
સ્પર્શના કટિમૂળને છંછેડતી
શ્વાસની આ શુંખલા તૂટી પડી.
સ્વપ્ન ના, નહિ શબ્દ ક્યાં સરકી જવા કોઈ ભોમ કાંઠે
બારી નથી ઉપર નથી નીચે નથી ક્યાં બાર
ચલિત ના મરુતે વળી.
આકાશ આથમણું ઊગમણું
રોજની જેમ જ વિલાયું.
ચન્દ્ર ચડતો સૂર્ય ચડતો તેજના ગોટા ચડે
ને ઊતરે.
વર્ષા ઢળે ટપકે અને ચૂલે ગળે
આ સમષ્ટિમાં કશી ના ચૂક -
કશું ખાલી નથી,
હું જ ઠાલો સૃષ્ટિનો કચ્છો ઉતારી
નફકરો નકરો પડ્યો છું.

૨૭-૧૦-૭૭

(આગામી સંગ્રહ 'અથવા અને'માંથી)



ક્યારેક જ ગીત બાકી સર્વદા અ-છાંદસ દ્વારા કવિતા સિદ્ધ થાય એવી રાજહઠ ઇન્દ્રસિંહ પુવાર અર્થાત્ ઇન્દુ પુવારની. આવી અછાંદસમાં જ કેવળ શ્રદ્ધા કદાચ યજ્ઞેશમાં – ઇન્દુ શબ્દારણ્યનું પૂજવાયોગ્ય અપૂજ્ય શિવલિંગ – ભાષાને અન-અર્થ સુધી ખેંચવાની મથામણ કરનાર મનહર મોદી, પ્રબોધ પરીખ અને ત્રીજા તે ઇન્દુ પુવારની. સાર્થ શબ્દને લવરી સુધી ખેંચી જવાનું સાહસ કહો તો સાહસ અને દુઃસાહસ કહો તો દુઃસાહસ મનહર અને ઇન્દુમાં વારંવાર જોવા મળે છે. ‘ના – ઘી’ ગયેલાં જેવો નવો શબ્દ – અનુઅર્થ શબ્દ – મનહરને ગઝલ લખતો હોવા છતાં લોકપ્રિય ન થવા દીધો. ઇન્દુ નટ, દિગ્દર્શક, ગાયક, મિડિયા પર્સન પણ કવિતા બાબતે લોકચાહના તો ઠીક, લોકજાણકારીથી પણ દૂર દૂર. પણ, ઇન્દુને એની તમા નથી, એવુંય નથી; પણ એ જાણે છે કે ‘મેજર’ વિશેષણ ન એને કોઈએ કવિ તરીકે ઉપયોગમાં લીધું, ન નાટ્યકાર – નવલકથાકાર તરીકે. એની છેલ્લી કવિતાઓમાંની એકમાં એ કહે છે :

કશાયના ‘મેજર’ ના થઈ શક્યા
લશ્કરના, તસ્કરના કે અક્ષરના.

ઇન્દ્રસિંહ જન્મે રજપૂત એટલે લશ્કરમાં ‘મેજર’ની પદવી મેળવવાનો એનો પરંપરાગત હક કહેવાય. નાનીમોટી ચોરીઓ તમને મેજર ચોર ન લેખાવે; એ માટે તો જાસાચિઠ્ઠી બાંધી ગામ ભાંગવાં પડે – બહારવટું કરવું પડે. આવું બહારવટું ક્ષત્રિય માટે અજાણ્યું નથી. પણ, આ બેય જગાએ લશ્કર કે તસ્કર વિદ્યામાં એ મેજર ન લેવાયો. કલાપી જેમ અક્ષરમાંય ‘મેજર પોએટ’ ન લેખાયો.

પણ, કેટલાક કવિઓ પોતાના સમયમાં પોખાતા નથી, કારણ, એ પ્રજામાં રૂઢ idiomsમાં કામ કરતા નથી. મનહર, પ્રબોધ જેમ ઇન્દુ પણ આજનો નહીં, આવતીકાલનો કવિ છે. એને સારા કવિ નહીં લેખનાર પોતે જ કશુંક ગુમાવે છે, એ નક્કી.

૨

ઇન્દુ શરૂમાં રૂપાલ (પલ્લીવાળું નહીં) હતો ત્યારે માઈભક્ત હતો અને અદ્ભુત રસની નવલકથા લખતો. પણ, ભણવા એ અમદાવાદ આવ્યો અને કોલેજમાં ચંદ્રશંકર ભટ્ટ, દિનેશ કોઠારી અને લાભશંકર ઠાકર જેવા ગુરુઓ મળતાં અને રાવજી જેવા સહાધ્યાયી મળતાં સાહિત્ય અંગેની એની જૂની સૂઝબૂઝ સઘે ઊડી ગઈ – વરાળ થઈ અને એ વખતે તે એના સહાધ્યાયી મફત ઓઝા, તૃપિત પારેખ, બાલુભાઈ પટેલ, રાવજી પટેલ સાથે, લાભશંકરની કંઠી બાંધેલા શિષ્યો તરીકે ‘રે’ મઠમાં સારંગપુર આવતા-

જતા થાય છે. રાવજી અને ઇન્દુ 'રે' મઠમાં કાયમી થાય છે - 'રે' મઠનું 'રે' સામયિક બંધ થયું અને લાભશંકર, મુકુન્દ અને સુભાષ શાહે 'કૃતિ' શરૂ કર્યું અને એ 'કૃતિ' એક વર્ષ પછી 'રે' મઠને સોંપાયું. 'કૃતિ'ના ફિલ્મનાં ગીતોની ચોપડીના આકારમાં બાર અંક પ્રગટ થાય છે એમાં રાવજીથી પ્રારંભાયેલ 'કૃતિ'ના અંકમાં ઇન્દુનો પણ સમાવેશ થાય છે. પછી 'કૃતિ - સંસ્કૃતિ નહીં'ના સૂત્ર સાથે શરૂ થાય છે ત્યારે ઇન્દુ કેટલોક વખત સંપાદક મંડળમાં પણ હોય છે. રાવજીનું વહેલું મૃત્યુ બહુ દુઃખદ હતું, પરંતુ ઇન્દુનું હોવું એ આશ્વાસન હતું.

૩

'રે' મઠ આખેઆખો આટોપાય છે અને મિનુ કાપડિયાને અર્પણ કરેલો 'ખેઈક બીલિવ'ના એકાંકી સંચયમાં ન રાવજી છે, ન ઇન્દુ છે. પણ, મધુ રાય પરદેશથી પાછા આવી નાટ્યલેખકોની 'વર્કશોપ' શરૂ કરે છે ત્યારે રંગમંચ સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ ધરાવનાર એક-બે જણમાં એક ઇન્દુ જ હોય છે. 'આર્કઠ'માં એ એક પછી એક નાટ્યપ્રયોગ દિગ્દર્શક તરીકે કરે છે - 'હું પશલો છું' જેવું અ-પૂર્વ એકાંકી એ લખે છે અને 'આપણે રસ્તો ચૂક્યા જ નથી' એ લાભશંકરનું એકાંકી દિગ્દર્શિત કરી છેક મુંબઈ સુધી ડંકો વગાડે છે. બાળકોની 'ચિલ્ડ્રન થિયેટર' એ શરૂ કરે છે. અને એકાધિક બાળનાટકો એ લખે છે અને દિગ્દર્શિત કરે છે. નાટ્યકાર તરીકે 'ટાઇમ-બોમ્બ' અને 'હું પશલો છું' ગુજરાતી નાટકના ઇતિહાસ લખનારે યાદ રાખવી જ પડે એવી કૃતિઓ છે. રાજા-અમાત્યમાં ઇન્દુ રાજા - ગાંડો રાજા (જોકે there is some method in his madness) અને રમેશ શાહ અમાત્યના રોલમાં દસ દસ હજારની મેદનીને જકડી રાખતા મેં જોયા છે.

ઇન્દુની નવલકથા ઉપર સૌરાષ્ટ્રમાં બિપિન આશર પાસે કોઈ વિદ્યાર્થીએ પીએચ.ડી. પણ કરેલું છે. 'મોમનલાલ' અને 'ફાંફેશ્વર' મને એની ગમતી નવલકથાઓ છે. હજી હમણાં દિવાળીના 'શબ્દસૃષ્ટિ'ના અંકમાં જ એની નવલકથાને અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યાની જાહેરાત છે. બહુ હટીને જેમ એણે કવિતા લખી છે, એ જ રીતે નવલકથાના સ્વરૂપની એસીતૈસી કરીને એણે નવલ-કથાઓ રચી છે. રૂઢ સંજ્ઞા મુજબની આ કૃતિઓ નથી અને છતાં વાંચવી જ પડે એમ નહીં, એના વિશે ગહન-ગંભીર અભ્યાસ કરવો પડે એવી એ કૃતિઓ - નવલકથાઓ છે.

ઇસરો સાથે પીજ પ્રોજેક્ટમાં એ સ્ક્રિપ્ટ રાઈટર તરીકે જોડાય છે - ૧૯૭૫માં. તે નિવૃત્ત પણ ઇસરોમાંથી જ થાય છે ત્યારે એ પ્રોડ્યુસરની કેટેગરી પ્રાપ્ત કરી ચૂકે છે. ડિરેક્ટરને ઇસરોમાં પ્રોડ્યુસર કહેવામાં આવે. બારાડી, જ્યોતિરુ રાવલ અને ઇન્દુ પુવાર આ ત્રણેય મારી જેમ સ્ક્રિપ્ટ રાઈટર તરીકે જ ઇસરોમાં જોડાયેલા; પછી, આ ત્રણેએ લેખન ઉપરાંત પ્રોડક્શનમાં રસ લઈ ટીવી. મીડિયામાં ગુજરાત ખાતે ગ્રામસમાજમાં સિંહફાળો આપ્યો છે. 'હું-હા' 'તમારા ટી.વી માટે તમે લખો' 'ગામને છોડે' ઇત્યાદિ ઇન્દુ દ્વારા લખાયેલી અથવા લખવા ઉપરાંત દિગ્દર્શિત થયેલી શ્રેણીઓ છે. 'હું-હા' તો ઇન્ટરનેશનલ લેવેલ સન્માન્ય શ્રેણી લેખાયેલી. પણ ઇન્દુ યાદ રહેશે એની કવિતા

માટે - 'લેયૂ' જેવું inner imageને શબ્દસ્થ કરતું એનું ગીત કેલો મોટા કલાકારોની કૃતિઓમાં કલાકારની twinkling eyesનો અનુભવ આ ગીતમાં થાય છે. કવિ કહે છે -

અમે લયનું લૂંટાવ્યું ગામ કે લેયૂ લચકૌ,
તમે વાણીનો કરજો વેપાર કે લેયૂ ચક્કેલો.

આમ શરૂ થતું આ કવિઓ - મોરબીડ કવિઓ ઉપરનું કટાક્ષગીત પહોંચે છે - એ છેડે - જે છેડે સંખ્યાતીત કવિઓ ઊભા છે.

અક્ષરની પૂંછડીનો વાંકો વિસ્તાર
હું અર્થોની ઠાઠડી બાંધું -
મહાશિયા મહાદેવના ડમરુના તાલે
ઘૂંઘરમાળ બાંધી નારું -

અને પછી કહે છે :

મારી કાયામાયાનાં આ નામ
કે લેયૂ ફસકેલો -
અમે લયનું લૂંટાવ્યું ગામ
કે લેયૂ લચકેલો.

ગીતમાં ઇન્દુએ વધારે કામ કર્યું હોત તો ગવાય એવા અરૂઢ ગીતનું એક અનોખું સ્વરૂપ આપણી ભાષામાં દ્રઢ થયું હોત. અને મણિલાલ દેસાઈ તથા રાવજી સાથે એનું નામ લેવાત. અનેક વિવેચકોને મૂંઝવતી, કેટલાકને સ્હેજેય ન ગમતી ઇન્દુ પુવારની અ-છાંદસ રચનાઓ મને કાયમ ગમી છે. કારણ ઇન્દુ સ્વયં કહે છે એમ...

'મારો રસ્તો વૃક્ષોનો છે
મારો અવાજ પાણીનો છે
ને મારો પડછાયો પારેવાનો છે.'

તા.ક. ઇન્દુનો જન્મ ૧૯-૧-૧૯૪૦ અને નિધન ૧૦-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ.

‘વાર્તા’ની વિવિધ મુદ્દાઓ | વિજય શાસ્ત્રી

[આ લે, વાર્તા (વાર્તાસંગ્રહ) : લેખક : ગુણવંત વ્યાસ, પ્રકાશક : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, નિશા પોળ, ઝવેરીવાડ, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧, પ્ર. આ. : મે ૨૦૧૧, પૃ. ૧૫૨, કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

પરાપૂર્વથી વાર્તાકથનની કલા Art of telling तरीके ओળખાતી રહી છે. લેખન અને મુદ્રણ વાર્તાને સાંપડ્યાં તોયે ‘કહેવાની’ કળા તેમાંથી સાવ બાદ થઈ નથી. વાર્તાકારના અભિપ્રેતને વિગતોના ઢગલા વચ્ચેથી ખોળી કાઢવાનો ઉદ્દેશ વાચક તરીકે આપણે ઠીક ઠીક કરતા રહ્યા. સુરેશ જોષીએ વાર્તામાં પ્રેગન્ટ મોમેન્ટનો આગ્રહ રાખ્યો હતો. પરિણામે વાર્તાકારના કથયિતવ્યને જ કેન્દ્રમાં રાખી આપણું Act of Reading અન્ય સામગ્રીની કંઈક અંશે ઉપેક્ષા કરતું રહ્યું. આ ઉપેક્ષાની સામે ચેતવણી આપતાં સ્વ. જયંત કોઠારીએ નોંધેલું કે, ‘વાર્તામાં ઘટના-ચમત્કૃતિનો રસ, ચરિત્રાતિવ્યક્તિનો રસ, જીવનમર્મના ઉદ્ઘાટનનો રસ, કથનવર્ણનશૈલીનો રસ, ટેકનિકનો રસ, ભાષારચનાનો રસ – એમ એક કે વધુ રસોનો સંભવ હોય છે.’ [‘ટૂંકી વાર્તા અને ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા’, પૃ. ૮-૯]

સંગ્રહની અઢાર વાર્તાઓમાંથી પસાર થતાં ઉપર નોંધેલા વિવિધ રસાનુભવ શક્ય બને છે તે તરફ સુ-જ્ઞોનું ધ્યાન જવું જોઈએ. કેટલાક નમૂનાઓ ટૂંકમાં તપાસીએ તો – પ્રથમ રચના ‘હીચકો’માં એક તરફ દૈનિક વ્યસ્તતાની ભીંસ અનુભવતો કથાનાયક (લાચારીમાં જીવતા આ માણસને ‘નાયક’ તો માત્ર ઉપચાર લેખે કહ્યો છે !) બીજી તરફ રોજના રસ્તાના ‘ઈશાન ખૂણાના ફ્લેટના બીજા માળની બાલ્કનીમાં આવેલા હીચકા પર ઝૂલતાં પ્રૌઢ દંપતી’ને (પૃ. ૭) નિહાળે છે. આ પોતાનું ને હીચકાનું સંનિધિકરણ વિવિધ વિગતોથી વાર્તાકાર ઘૂંટે છે. આ બે-નું સામ-સામું હોવું જ વાર્તાની વ્યંજના છે. આ હીચકો કથાનાયકની ચિરપ્રતીક્ષિત ઝંખના છે પણ તે વંધ્ય રહેવા સરજાઈ છે. નાયકની નિયતિમાં ‘મોળી ચા’ જ છે. અહીં વાર્તાકારને ભાગદોડવાળી જિંદગીમાં નષ્ટભ્રષ્ટ થતી સંવેદનપટુ માનવીની પરિસ્થિતિ આલેખવી છે છતાં ક્યાંય કશું તારસ્વરે કહેવાયું નથી. સ્વસ્થતા, તટસ્થતા, સમતોલપણનો કાકુ અનુઆધુનિક વાર્તાલેખનની એક નોંધપાત્ર રીતિ તરીકે કામે લગાડાયો છે એની નોંધ ચૂકવા જેવી નથી.

‘ચહેરાનું ઘરેણું’ પુરુષના (રિપીટ : ‘પુરુષ’ના) જીવનની એક વિશિષ્ટ અવસ્થાને કેન્દ્રમાં મૂકી લખાયેલી રચના છે. ‘મૂછના બેચાર સફેદ વાળ મારી ઉંમરને એકાએક વધારી દેતા’નો અનુભવ કથકને થાય છે. આખી વાત હળવાશના સૂરમાં કહેવાતી રહે છે પણ એ હળવાશ છેતરામણી છે. હળવાશની પડછે પરાઅંગત – ultra personal

– મનની જે ગતિવિધિ છે તેની ઓળખ બે વિરોધી બાબતોને પ્રત્યક્ષ કરે છે. આને જ મળતી આવતી બીજી રચના છે ‘બૂટ.’ એમાં ‘મૂળજીના નવા બૂટની જાણે કે કોઈએ નોંધજ ન લીધી’ (પૃ. ૩૩) એ મૂળજીની સમસ્યા છે. નવા બૂટ માટેનું મૂળજીનું વળગણ વાર્તાના અંતે એક સરસ નાટ્યાત્મક પરિસ્થિતિના આલેખનથી ધારદાર બને છે. વાલજીને એરુ આભડે છે એ વાલજીની કટોકટીની સ્થિતિમાં વાલજીના પગના જોડા કાઢવા જતાં મૂળજીને પોતાના નવા બૂટ યાદ આવે છે અને તે ‘લ્યા, હશે આઘા ! જગા કરો, હવા આવવા ઘો’ (પૃ. ૩૬) બોલીને વાલજીને નામે પોતાના બૂટની છાનીમાની ખબર કાઢી લે છે. બીજી વ્યક્તિની કટોકટી ભલે ગમે એટલી તીવ્ર હોય, વ્યક્તિને પોતાની કટોકટીમાં જ રસ હોય છે એ માનવીના મનની ગતિ વિવિધ પ્રસંગોના સંદર્ભે લેખક આલેખે છે. વાર્તાની કલામાં પ્રસંગો, પાત્રો, પાત્રોની ભાષાનો ઘટાટોપ લેખકના અભિપ્રેતને સ્પર્શક્ષમ બનાવવામાં કામે લાગે છે. મેરામ-ગંગાના વિશિષ્ટ દાંપત્યની કથા ‘સથવારો’માં જડે છે. કેટલાંક પરાવાસ્તવવાદી શબ્દચિત્રો ‘ખુલ્લા મોઢામાં લબડી પડેલી જીભની જેમ ખુલ્લી બારીમાં લટકતું લોલક’ (પૃ. ૫૫) અને ‘પંખીલોક’ વાર્તામાં આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. ‘પંખીલોક’ તો તદ્દતર્ગત ફ્રેન્ચી માટેય માણવા જેવી રચના છે. ‘ઉપરવાળો’ વાર્તાનો મર્મ, શહેરીકરણે ભગવાન (જે ‘ઉપરવાળો’ કહેવાય છે તે)ને પણ કેવો ઢૂંઢૂંભૂત કરી નાખ્યો છે તે ઘટનામાં પકડાય છે. આ ઉપરાંત ‘વિકલ્પ’, ‘ઝાકળભીનું સવાર’ જેવી રચનાઓ દલિત ચેતનાના સંદર્ભે નોંધપાત્ર નીવડે છે. જેના પરથી સંગ્રહનું નામ અપાયું છે એ છેલ્લી વાર્તા ‘આ લે વાર્તા !’ સર્જકની શી વલે, બની બેઠેલા વિવેચકો દ્વારા થાય છે તેનું ચિત્ર સચ્ચાઈથી ઝાઝું દૂર નથી. સર્જક અને તંત્રી-સંપાદકોના સંબંધોની તરાહો બહારથી ભલે રમૂજ જન્માવે પણ અંદરથી ભારોભાર આકોશ ધરાવે છે. આકોશને ભાઈ ગુણવંત વ્યાસ એકથી વધુ સ્થાને હળવાશમાં ઢાળી શકે છે એ આ વાર્તાઓમાંથી સહૃદયને પ્રતીત થયા વગર રહેતું નથી. અરૂઢ કથાવસ્તુને રૂઢ રીતિમાં અભિવ્યક્ત કરતી આ રચનાઓમાં વાર્તાની વિવિધ મુદ્રાઓ જાણવા-માણવા મળે છે.



ઉચિત રીતે જ અગ્રંથસ્થ રાખેલી રચનાઓ | હિમાંશી શેલત

[શેષ વાર્તાઓ : ઉમાશંકર જોશી, સંપાદન : સ્વાતિ જોશી, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, પ્ર.આ., પૃ. ૧૫૧, કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

‘શેષ વાર્તાઓ’ ઉમાશંકર જોશીની અપ્રગટ અને અગ્રંથસ્થ વાર્તાઓનો સંચય છે. આ વાર્તાઓ એમને પોતે નિર્ધારિતાં ધોરણો મુજબની નહોતી લાગી, અને એ કારણે જ એ અપ્રગટ અથવા અગ્રંથસ્થ રહી. જે લેખનની કચાશ વિશે સર્જક પોતે સભાન હોય ત્યારે એ લેખન ક્યાં ઊણું છે એની ચર્ચા કદાચ યોગ્ય જ ન કહેવાય. સંગ્રહની બે કૃતિઓ ‘અબોલ’ અને ‘વીણા’ વિશે વાર્તાકાર લખે છે : ‘તે વખતે જ્યારે વાર્તાક્ષેત્રમાં

સહજ પણ ભીડ જેવું ન હતું ત્યારે કોઈ સંપાદકને મોકલવાની મારી હિંમત ચાલી શકી નહીં, તો આજે તો કેમ ચાલે ?” (થોડુંક અંગત, પૃ. ૩૮). શું પ્રગટ કરવા જેવું નથી એ વાર્તાકાર ઉમાશંકર બરાબર જાણતા હતા.

પ્રસ્તુત સંચયની સોળ રચનાઓમાં ‘ડાઘાસર’ અને ‘સત્યવ્રત’ રવિશંકર મહારાજ પારોથી સાંભળેલી લોકકથાઓ છે જે સહજસાજ ફેરફાર સાથે અહીં રજૂ થઈ છે. ‘વિસામો’ તો રોબર્ટ હેરિકની નવલકથા ‘The Master of The Inn’નો સંક્ષેપ છે. આ પછી જે તેર કૃતિઓ રહે છે તેમાં ‘ઉંબર બહાર’ ચાર ભાગમાં લખાયેલી અને અડધેથી છોડી દેવાયેલી કથા છે. એ કાળે આ કથા ‘કુમાર’માં પ્રગટ થયેલી. સર્જકના નિજી સંવેદનવિશ્વનો અને છાત્રકાળના અનુભવોનો આછો પરિચય આ ચાર ભાગમાંથી મળી શકે.

પોતાના લેખનકાળના આરંભથી જ સામાજિક સમસ્યાઓ પરત્વે ઉમાશંકર જોશી અત્યંત સભાન અને સંવેદનશીલ હતા. કેટલાક પ્રશ્નો વિશે સમાજ વિચારતો થાય એવા હેતુસર પણ એમણે વાર્તાને પ્રયોજી છે. ‘લજ્જા’, ‘ધરમ’ અને ‘એક સુધારકનું વસિયતનામું’ આ પ્રકારની રચનાઓ છે. વિષય-માવજતમાં નાવીન્યની તરફેણમાં રહેતા વાર્તાકાર પત્રો દ્વારા (‘ચિ. પરિમલ’ અને ‘લજ્જા’), કે પાત્રમુખે (‘ધરમ’ અને ‘ધૂળધોયાની વહુનાં ઘરેણાં’) કથાની રજૂઆત કરે છે. ‘બેબિસ્તાન’ જેવી વાર્તાનો બોધ વાર્તામાં એકરસ બની શકતો નથી અને કથારૂપ ધારણ કરતો નથી. ૧૯૪૮માં ‘સાંજ વર્તમાન’ના દીપોત્સવી અંકમાં છપાયેલી વાર્તા ‘લજ્જા’ લેખકના ચોકસાઈભર્યા વાચનમાંથી અવશ્ય છટકી ગઈ હોવી જોઈએ, તે વિના વાર્તાની શરૂઆતમાં સાત વાક્યોમાં આવતો છ વખત ‘પણ’નો ઉપયોગ વાર્તાકાર ચલાવી લે ખરા ? આમ છતાં ગુજરાતી ભાવકને સશક્ત વાર્તાકાર ‘મારી ચંપાનો વર’ કે ‘છેલ્લું છાણું’માં મળ્યા એમની ભાષાકીય સજ્જતાના અણસાર આ સંગ્રહની વાર્તાઓમાંયે ક્યાંક ક્યાંક મળી આવશે. ઉદાહરણ તરીકે – “એ નાનકડા મુખમાંથી વાણીનો ધોધ છૂટવા માંડે. સાંભળવા રાત પણ બારણે આવતીકને લપાઈને ઊભી રહે. મોડેથી પછી ઊઠીને ચાલવા માંડે ત્યારે ચારેકોર સૂનકાર સૂનકાર છવાઈ જાય.” (પૃ. ૧૧૯).

અને ધૂળધોયાની વહુનાં ઘરેણાંમાં આવતું દાદીનું આ ચિત્ર – “દાદીએ એ ઢીંચણ ઉપર ટેકવેલું મોઢું ઊંચકી કાંઈ કોથળી છોડતાં હોય એવું મોઢા પરની કરચલીઓમાં હલનચલન કરી ધીરે ધીરે કહ્યું...” (પૃ. ૧૧૧)

વાર્તાલેખનમાં પાત્રચિત્રણનું મહત્ત્વ જાણી ચૂકેલા વાર્તાકાર માનવમનનાં સૂક્ષ્મ સંચલનોના આલેખનમાં પોતાનો કસબ દાખવે છે. મહેરામણ, ગંગામા અને સરયૂ એનાં સારાં ઉદાહરણો છે. યુવાન ઉમાશંકરની રાજકીય સભાનતા પણ આ સંચયની અનેક કૃતિઓમાં પ્રતિબિંબિત થઈ છે. આ સઘળું ધ્યાનમાં લઈએ તો એક વાર્તાકારનું ઘડતર, એની પ્રારંભિક અવસ્થા અને વાર્તા વિશેનો એમનો અભિગમ અહીં ઓછેવત્તે અંશે

જોવા મળશે. આમ છતાં સર્જકે અપ્રગટ કે અગ્રંથસ્થ રાખવા ધારેલી રચનાઓ જ્યારે પુસ્તક રૂપે આવે છે ત્યારે એક મહત્વનો મુદ્દો ઉપસ્થિત થાય છે જેની ચર્ચા અહીં અસ્થાને નહીં ગણાય.

સાહિત્યસર્જનનું સાંસ્કૃતિક દસ્તાવેજ લેખે મૂલ્ય છે પરંતુ કોઈ સર્જક પોતાનું અમુક લેખન પ્રગટ કરવા પાત્ર ન ગણે અને એની પાછળ સર્જકનો સૂક્ષ્મ વિવેક હોય તો એનો આદર થવો ઘટે એવું કેમ નહીં ? અલબત્ત, સમર્થ સર્જકોના સમગ્ર લેખનનું એમની સાહિત્યયાત્રામાં અને સાહિત્યિક-વ્યક્તિત્વવિકાસમાં મૂલ્ય હોય એ સ્વીકારીએ. એ સંશોધકોના રસનો વિષય જરૂર હોઈ શકે, છતાં સામાન્ય ભાવકને માટે એ રસનો વિષય ભાગ્યે જ બને. સર્જક પ્રતિભા અંગે સંશોધન કરનારાંઓ માટે સર્જકનું સમગ્ર લેખન ઉપલબ્ધ કરી આપવાનો વિચાર સ્વીકારીએ, પણ આજે તો એની અનેક પદ્ધતિઓ આપણી પાસે છે, એટલે સર્જકે અગ્રંથસ્થ રાખવા બાજુએ મૂકેલી રચનાઓને પુસ્તકરૂપ આપવું કેટલે અંશે યોગ્ય ? જે રચનાઓ સર્જકે જવાબદારીના ભાન સાથે, અને પૂરી સમજ સાથે, પ્રગટ નથી કરી તે એમને ખરે જ પ્રગટ થવા નહોતી દેવી, એનું ગ્રંથરૂપ એમને કબૂલ નહોતું એ સ્પષ્ટ છે. આ સર્જકવિવેક, એમની સમીક્ષાત્મક દષ્ટિ અને પોતાની રચનાઓનું તટસ્થ મૂલ્યાંકન, આપણે સ્વીકારવાં ન જોઈએ ?

જે વાર્તાકાર ઉમાશંકરને આપણે ઓળખીએ છીએ તે આ ‘શેષ વાર્તાઓ’ના રચયિતા નહીં, તો પછી આ કૃતિઓ સંશોધન અને વિશેષ અભ્યાસના ક્ષેત્ર બહાર ન જાય તો ન ચાલે ?

સંપાદક સ્વાતિ જોશી પ્રસ્તુત સંગ્રહના નિવેદનમાં કહે છે તેમ વાર્તાનાં સ્વરૂપ અને ગુણવત્તાની સમજ તથા ધોરણો સમયે સમયે અને વાચકે વાચકે બદલાતાં હોય છે એ કબૂલ કરીએ ત્યારે એ પણ સ્વીકારવું રહ્યું કે પલટાતી વિભાવનાઓ વચ્ચેય ઉત્તમ કૃતિ ઉત્તમ જ રહી છે અને તે જ રીતે નબળી એને સ્થાને. જે સમય અને સમાજમાં આ વાર્તાઓ લખાઈ એ જ સમય અને સમાજ આ જ વાર્તાકારની અન્ય સશક્ત વાર્તાઓમાં પ્રગટ થયા છે, એવે ધ્યાનમાં લેવું પડે.

સર્જક પોતાની હયાતી દરમિયાન એમને જે યોગ્ય લાગે તે સમયે, પોતાનું કયું લેખન પ્રગટ કરવાનો શ્રમ લેવો નહીં એની સ્પષ્ટ સૂચના લેખિત રૂપે મૂકે તો એ સર્વથા આવકાર્ય. એમનું રદ કરેલું, અયોગ્ય ઠેરવેલું અને સંગ્રહમાં સામેલ કરવા ન ધારેલું, પુસ્તક રૂપે ન આવે તો એમાં સર્જકની પરિપક્વતાનો આદર ગણાશે એમ આ લખનારનું નમ્ર મંતવ્ય છે.

પ્રસ્તુત સંચય માટે માત્ર એટલું જ કહેવાય કે વાર્તાકાર તરીકે ઉમાશંકર જોશીના ક્રમશઃ વિકાસનો ઝીણવટપૂર્વક અભ્યાસ કરનારા મર્યાદિત વર્ગ માટે આ સંપાદન સહાયભૂત થઈ શકે.

ચિત્રનું શીર્ષક	: PRAY TO WHOM ? / પ્રાર્થીએ કોને ?
ચિત્રકાર	: અતુલ ડોડિયા (જ. ૧૯૫૯, મુંબઈ)
માધ્યમ	: કેનવાસ પર એકિલિક, જળરંગ, ઑઇલ બાર (ચાક) અને આરસની ભૂકી
માપ	: ૭૮" x ૭૮"
સ્ટેન્ડ સહિતનું માપ	: ૮૦.૫" x ૮૦.૫" x ૨૪"
વર્ષ	: ૨૦૧૧

આવરણચિત્ર સંદર્ભે વાત કરતાં પહેલાં ચિત્રકારની બે ખાસિયતોની વાત કરવી જરૂરી છે. એક, લિપિની ચિત્રસામગ્રી તરીકે પ્રયોગ-વિનિયોગ : છેક ૧૯૯૧થી એમનાં ચિત્રોમાં લખાતી ભાષાની ચિત્રસામગ્રી તરીકે વિનિયોગ થયેલો જોવા મળે છે. પેરિસ ખાતેના અભ્યાસ દરમિયાન આવેલા પત્રોમાંથી પિતાના એક પત્રને એના મૂળ હસ્તાક્ષરમાં જ પોતાના ચિત્રમાં એમણે આલેખ્યો હતો. પછીના ગાળામાં વિવિધ લિપિનો એમણે એમનાં ઘણાં ચિત્રોમાં પ્રયોગ કર્યો છે અને એમ લિપિના માધ્યમથી સમસામયિક વાચિક સંદર્ભોને અન્ય દર્શ્ય-સામગ્રીની સહોપસ્થિતિમાં વણી લેવાનો પ્રયાસ તેઓ કરતા રહ્યા છે. અને બીજું તે ‘મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી’ માટેનું આકર્ષણ. ‘ગાંધીજી’ પાત્ર રૂપે વખતોવખત એમનાં ચિત્રોમાં આલેખાયા છે. ક્યારેક ચિત્રના કેન્દ્રમાં તેઓ ઉપસ્થિત છે, તો ક્યારેક હાંસિયામાં. ૧૯૯૯માં મો. ક. ગાંધીના જીવનપ્રસંગો ઉપર આધારિત ‘An Artist of Non Violence’ નામે એક ચિત્રશ્રેણીની રચના કરી હતી. આ બૃહત્કાય જળરંગ ચિત્રોમાં એમણે ગાંધીની બહુપ્રસારિત છબીઓને પુનઃ પ્રયોજીને, એમાં વિચલન સાધીને ભાવકજોગ નવતર અર્થઘટનો માટેનો અવકાશ ઊભો કર્યો છે. ‘પરબ’ના પ્રસ્તુત આવરણચિત્રમાં ગાંધી અને લિપિ આ બેઉ વાના સુપેરે જોવા મળે છે.

ગુજરાતી લિપિ દ્વારા ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય અને એમાં પણ સવિશેષપણે કાવ્યોને કેન્દ્રમાં રાખીને ‘Antlers Anthology’ નામે એક ચિત્રશ્રેણીની રચના એમણે ૨૦૦૩માં કરી હતી. એમણે પોતાની પસંદગીનાં બાર કાવ્યોનું એમાં આલેખન કર્યું હતું. સમકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યને ચિત્રસામગ્રી રૂપે ખપમાં લેવાના ઉપક્રમમાં આવરણચિત્ર અને શ્રેણીના અન્ય ચિત્રો એ એમનો એક અગત્યનો પડાવ છે. ‘Bako Exists. Imagine’ (૨૦૧૧) નામની ચિત્રશ્રેણીમાંથી પ્રસ્તુત આવરણચિત્ર લેવામાં

આવ્યું છે. લાભશંકર ઠાકરે રચેલી નવલકથા ‘બકો છે કલ્પો’ (૨૦૦૪) એના મૂળમાં છે. મો. ક. ગાંધી અને બકા વચ્ચેની કાલ્પનિક ગોઠડીના બાર ‘પોએટિક એપિસોડ્ઝ’ આ શ્રેણી માટે ચિત્રકારે પસંદ કર્યા છે. નવલકથાકારના શબ્દોમાં આ નવલકથા એટલે, ‘મને મનોરુગણ ગણાતા, મનાતા પાત્રમાં એક ભાવસૃષ્ટિ હોય / હોઈ શકે તો કેવી હોય તેને પામવામાં રસ રહ્યો છે. એને કલ્પીને (એટલે ‘રચીને’ એવો અર્થ પણ થાય) શબ્દ પ્રત્યક્ષ કરવાની મથામણનો આ કૃતિ આલેખ છે.’ એટલે ‘બકા’ના પાત્ર નિમિત્તે નવલકથાકારે મનોરુગણતાને આપણા હોવાપણાની સાપેક્ષતામાં તાગી છે. અને એમાં જ લાભશંકર ઠાકરે બકા-ગાંધીની પરસ્પર ગોઠડીમાં ‘સંસ્કૃતિ’ની મૃતપ્રાય સંકલ્પનાઓનો ઉપહાસ કર્યો છે. પ્રસ્તુત બારેબાર એપિસોડ્ઝમાં આ સઘળું બને છે – ‘બકા’ના મનોલોકમાં, એની ઊંઘમાં, એની સુષુપ્તાવસ્થામાં.

‘Bako Exists. Imagine’ શ્રેણીમાં બાર ચિત્રો છે અને ચિત્રકારે જેમને ‘અચરજની અલમારી’ તરીકે ઓળખાવી છે તેવી જાત-ભાતની ચીજવસ્તુઓથી ખચિત-સંયોજિત એમાં નવ અલમારી છે. કલાકારે બ્લૅકબોર્ડ રૂપે ચિત્રોની કલ્પના કરી છે. અને એમાંથી કેટલાંક બ્લૅકબોર્ડ્સ દીવાલે લટકાવવામાં આવ્યાં છે તો કેટલાંક સ્ટેન્ડ પર મૂકવામાં આવ્યાં છે. એટલે આમ જોઈએ તો આ બ્લૅકબોર્ડમાં ચીજ (ચિત્રો) છે જેમાં કલાકારે ચાક વડે આ પોએટિક એપિસોડ્ઝ લખ્યા છે. જોકે આ વખતે એ મૂળ ગુજરાતીમાં નથી લખાયા પણ એનો અંગ્રેજી અનુવાદ મૂકવામાં આવ્યો છે. કવિ, કળાકાર અને કલાસમીક્ષક ગીવ પટેલના શબ્દોમાં કહીએ તો ડોડિયાલેન્ડમાંથી કેટલીક દૃશ્યસામગ્રીનો લખાણની સાથે કે એની પૃષ્ઠભૂમિમાં અને હાંસિયામાં પુનઃ પ્રયોગ ચિત્રકાર કરે છે. એમાં સરલીકૃત માનવઆકારમાં બકો છે તો વનસ્પતિનાં રેખાંકનો-છાયાઓ છે. ગાંધી છે તો માનવખોપરી છે. ચંદ્રબિંબ છે તો અમૂર્ત ભાસતાં પોપડામાંના આકારો છે.

હવે કંઈક અર્થઘટન, આ ચિત્રશ્રેણીમાં આવી વિચક્ષણ સામગ્રીના સંયોજનને સમજવા જતાં એટલું તો અંકે કરી શકાય છે કે, ચિત્રકારે પસંદ કરેલા પોએટિક એપિસોડ્ઝમાંની ઘટનાઓ ‘બકા’ની ઊંઘમાં બનતી હોવાથી બ્લૅકબોર્ડની પસંદગી પાછળ સુષુપ્તાવસ્થાને પ્રતીકાત્મક રૂપે ગ્રે-સ્કેલમાં દૃશ્યમાન કરવાનો કલાકારનો આશય કલ્પી શકાય છે. બીજું એ કે, સામાન્યતઃ બ્લૅકબોર્ડ પર આદેશાત્મક, અનુકરણીય અને બોધાત્મક – જ્ઞાનાત્મક વચનો, સૂચનો, આલેખો મૂકવામાં આવતાં હોય છે. જ્યારે ‘બકા’ના મનોલોકમાં તો આ સભ્યતા-સંસ્કૃતિના આધારો અવળસવળ થઈ જાય છે. એટલે બ્લૅકબોર્ડની પૂર્વકલ્પિત કાર્યસાધકતાને કલાકારે અહીં ઉથલાવી મૂકી છે. અને એ રીતે આ વ્યવસ્થાઓનો ઉપહાસ પણ તાક્યો છે.

શ્રેણીના ચિત્ર-અવકાશમાં છેક-ભૂંસ છે, ચંદ્રબિંબ છે, વનસ્પતિનાં રેખાંકનો છે તો એનાં ઘટ્ટ છાયારૂપો છે. એટલે એકંદરે શ્યામ ભાસતી ચિત્રસપાટીમાં આછા વર્ણ-

અંતર વડે બ્લૅકબોર્ડની એકસ્તરીય સપાટીમાં ઊંડાણ ઉમેરાય છે. એટલે એક રીતે જોતાં આ માત્ર લખાણ છે, તો બીજી રીતે લખાણની પૂર્વભૂમિકામાં આછા અજવાસભર્યો પ્રદેશ છે. જોકે લિપિ અને અન્ય આકારો વચ્ચે તાર્કિક સંબંધ નથી. એટલે કે એ બે વચ્ચે કથાચિત્ર-રેખાંકનમાં હોય છે એવો સ્પષ્ટ તરજુમો નથી. બલ્કે એમ કહી શકાય કે કલાકારે કથકના મનોલોકની તાસીરને રૂપકાત્મક ભાષામાં મૂકી આપી છે.

આવરણચિત્રમાં લખાયેલ એપિસોડ (પ્રાર્થીએ કોને ૭માં પ્રાર્થના અને શાંતિ સંદર્ભે બકા અને ગાંધી વચ્ચે વાતચીત છે જેમાં સમસામયિક મૂલ્યદ્વાસના સંદર્ભમાં પ્રાર્થના અને શાંતિ જેવા શબ્દાર્થોનો ઉપહાસ કર્યો છે. તો, ચાલો, ઉપર દર્શાવેલાં સૂત્રોને એકત્રિત કરીને ચિત્રને નવેસરથી વાંચીએ.

ચિત્રકારનું સરનામું : નૈનસુખ આર્ટ પ્રા. લિ., ૭૦૧, સ્વસ્તિક ડિસા બિઝનેસ પાર્ક, B-વિંગ, સાતમે માળ, ઘાટકોપર (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૬

માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપક્રમે ‘માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ’નું આયોજન તા. ૧૫-૧-૨૦૧૪થી ૩૦-૧-૨૦૧૪ દરમિયાન કરવામાં આવ્યું છે. પંદર દિવસના આ અભ્યાસક્રમમાં શ્રવણકૌશલ, વાકકૌશલ, વાચનકૌશલ અને લેખનકૌશલની સજ્જતા કેળવાય તે અભિગમથી વિવિધ વ્યાખ્યાનો યોજવામાં આવે છે, જેમાં કોઈ પણ ભાષારસિક – ભાષાજિજ્ઞાસુ, વયભેદ કે વ્યવસાયભેદ વગર જોડાઈ શકે છે. આ અભ્યાસક્રમની ફી ૩૦૦/- રૂપિયા રાખવામાં આવી છે. વર્ગોનો સમય સાંજે ૫.૦૦ થી ૬.૩૦ (સોમવારથી શનિવાર) રહેશે. અભ્યાસક્રમમાં યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અરવિંદ ભાંડારી, રતિલાલ બોરીસાગર, ત્રિકમભાઈ પટેલ, કીર્તિદા શાહ, પિંકી પંડ્યા, સતીશ વ્યાસ વગેરે તજજ્ઞો સેવા આપશે. રસ ધરાવનારે પરિષદ કાર્યાલયમાં ૫ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૪ સુધીમાં ફોર્મ ફી ભરી જવા વિનંતી છે.



પાક્ષિકી અંતર્ગત

૨૧૧ તા. ૪-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ જાણીતા સર્જક મણિલાલ હ. પટેલે નિબંધ ‘ગ્રાન્ડ કેનિયન’નું પઠન કર્યું હતું, જેનું વર્ણન મંત્રમુગ્ધ કરી ગયું. અવાક કરતી અજાયબી, અનહદને પેલે પારનું સૌંદર્ય, દેવોની દુર્લભ સૃષ્ટિ, કોલોરોડો નદીનું વર્ણન, ભાષાજ્ઞાનના હથિયારો સરી પડે તેવી સૃષ્ટિ દર્શાવતી ભાષા... તેનો સર્જનાત્મક લય ભાવકોને તરબતર કરી ગયો, ભાષા દ્વારા ભાષાની પારનું કલાસત્ય નિબંધ દ્વારા લેખક સરળતાથી રજૂ કરી શક્યા. ત્યારબાદ રજૂ થયેલ આત્મકથનાત્મક અંશ ‘સાહેબને લાફો માર્યો’માં શાળાજીવનની ઘટનાનું આલેખન થયું હતું જેનો અંત સંવેદના સભર હતો. લેખક તેમાં સાદા ગદ્યથી ઊંચે ઊઠીને, તર્કના અંકોડા મેળવી તેમજ રૂઢિપ્રયોગ દ્વારા ભાવકને સાથે રાખવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે. અંતે થયેલી ચર્ચા અનેક રીતે રસપ્રદ રહી હતી.

૨૧૨ તા. ૧૭-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ પાક્ષિકીમાં વાર્તાકાર શ્રી સુમંત રાવલે “આમાં ક્યાંક વાર્તા છે.” વાર્તા કહી હતી... જેમાં લેખક ભાવકની આંગળી પકડીને પોતાના ભૂતકાળમાં લઈ જાય છે. ક્યાં ગયું પેલું વડનું ઝાડ ? કનુ કંદોઈની દુકાન ? ટુરિંગ ટોકિઝ અને પ્રથમ પ્રેમ થયો તે સ્થળ? લેખક કહે છે જે ભૂતકાળને પીઠ બતાવે તે વાર્તા ન લખી શકે. પોતાના જન્મસ્થળે જતા મકાનમાલિકનું મૃત્યુ જોવા મળે છે. લેખક જન્મસ્થળે આવીને મૃત્યુ પામેલ જીવણલાલને કાંધ આપે છે. અંતે લેખક કહે છે વાર્તા માટે જીવનનાં દરેક પાસાં જરૂરી છે. ફિરીટ દુધાત અને યોગેશ ભટ્ટ તેમજ મોટી સંખ્યામાં હાજર ભાવકોએ વાર્તા સંદર્ભે ચર્ચા કરી હતી. ત્યારબાદ વાર્તાકાર શ્રી ગિરીશ ભટ્ટે “આદિ, મધ્ય અંત” વાર્તા વાંચી. વાર્તામાં એક પરિવાર અને પરિવારના પુત્રની વહુ જાનકીની કથા સરસ રીતે વર્ણવાઈ હતી. ત્રણ ભાગમાં વહેચાયેલી આ વાર્તામાં શરૂના બંને ભાગમાં વાર્તાને જમાવવામાં લેખકે અભિનંદનીય કાર્ય કર્યું છે. કુટુંબની દીકરી જાગુનો સંબંધ વિસ્મય સાથે નક્કી થયો છે. અત્યાર સુધી આર્થિક સ્થિતિને કારણે બાળકને જન્મ ન આપવા માંગતી જાનકી જાગુનાં લગ્ન બાદ મા બનવા ઉત્સુક છે. ત્યાં જ બોમ્બ બ્લાસ્ટમાં વિસ્મયનું મૃત્યુ થાય છે. દુઃખ અને વેદનાની અનુભૂતિમાં દરેક રૂબી જાય છે. આ સ્થિતિમાં પણ જાનકી મા બનવા માટે મક્કમ બને છે. વાર્તાની ભાષા, અંત તેમજ કુટુંબના સભ્યોનું ઝીણું આલેખન રસપ્રદ બન્યું હતું. તેવો અભિપ્રાય મનોહર ત્રિવેદીએ વ્યક્ત કર્યો હતો. બંને વાર્તાઓની રસપ્રદ ચર્ચા થઈ હતી.

દીવાન ઠાકોર

વલસાડમાં યોજાયેલી ઉશનસૂ વ્યાખ્યાનમાળા

વલસાડ : તા. ૨૮-૯-૨૦૧૩ ને શનિવારે લાયન્સ હોલમાં કવિશ્રી ઉશનસૂના જન્મદિને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, સંસ્કાર મિલન અને લાયન્સ કલબ દ્વારા ઉશનસૂ વ્યાખ્યાનમાળા યોજાઈ હતી. શરૂઆતમાં પ્રાર્થના બાદ ઉશનસૂનાં ગીતોની સંગીતમય રજૂઆત પૂજા દેસાઈ, તન્વી પટેલ તથા ધર્મિષા વાડીવાલાએ કરી હતી. મહેમાનનું સ્વાગત શ્રી મહેશભાઈ શાહે તથા મુખ્ય વક્તા શ્રી જયદેવ શુક્લનો પરિચય હિમાંશી શેલતે આપ્યો હતો.

કવિશ્રી ઉશનસૂની જન્મભૂમિ સાવલીમાં રહેતા કવિ-વિવેચક પ્રા. જયદેવ શુક્લે ઉશનસૂની કાવ્યયાત્રાનો રસપ્રદ પરિચય કરાવ્યો હતો. કવિના વિશિષ્ટ સોનેટો અને ચિરંજીવ ગીતો વિશે અને કવિતામાં પ્રગટ થતા એમના જીવનદર્શન, પ્રકૃતિ અને સંસ્કૃતિ પરત્વેની ઉત્કૃષ્ટ સંવેદનશીલતાની રસાત્મક રજૂઆત કરી હતી. ઉશનસૂને ભાવાંજલિ રૂપે અભ્યાસી વક્તા શ્રી જયદેવભાઈએ ઉશનસૂના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને સુપેરે ઉજાગર કર્યું હતું.

કવિશ્રી ઉશનસૂના ચાહકોએ મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહી કાર્યક્રમને ગરિમાપૂર્ણ રીતે માણ્યો હતો. કાર્યક્રમનું સંચાલન કાવ્યાત્મક શૈલીમાં શ્રી અમૃત દેસાઈએ તથા આભારવિધિ શ્રી હર્ષદભાઈ પંડ્યાએ કરી હતી.

પૂરૂવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનો આરંભ અને પ્રમાણપત્ર વિતરણ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર અને ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર દ્વારા 'પૂરૂવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ'નો આરંભ થયો. આ કાર્યક્રમ જાણીતા વિદ્વાન ડૉ. ધીરુભાઈ પરીખના અધ્યક્ષતામાં તા. ૨-૯-૨૦૧૩ના રોજ ૪.૪૫ કલાકે યોજાયો હતો.

કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં પરિષદના મહામંત્રી રાજેન્દ્ર પટેલે સૌ વિદ્યાર્થીઓનું સ્વાગત કરીને આ કોષ શરૂ થયાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો. શ્રી પિંકી પંડ્યાએ કાર્યક્રમની ભૂમિકામાં પૂરૂવાચકોની સાપ્રત સમયમાં કેટલી અને કેવી જરૂરિયાત છે તેની વિગતે વાત કરી હતી. શ્રી અરવિંદ ભાંડારી સાહેબે વિપિથી શરૂઆત કરીને લેખન કરનારા લહિયા અને સર્જનાત્મકતાની વાત પૂરૂવાચકોના સંદર્ભે કરી હતી જેમાં પૂરૂવાચકો દેવપદને પામતા હોય છે એવી હળવી ટકોર પણ કરી હતી. શ્રી ધીરુભાઈ પરીખે અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે સૌથી ખરાબ અક્ષરો ગાંધીજીના હતા. તેથી ગાંધીજી કહેતા હતા કે 'ખરાબ અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે' અને તેમણે એમ પણ કહ્યું છે કે 'હવે પછી સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવી નહિ' અને ઉમેર્યું કે પૂરૂવાચન કરતાં પહેલાં પૂરૂવાચકના અક્ષરો સારા હોવા જોઈએ અને તેમની જોડણી પણ સુધારવી જોઈએ. તેમજ 'પાણી' અને 'પાણિ' તેમજ 'હરિ' અને 'હરી' જેવા શબ્દોને કઈ જગ્યાએ

વાપરવા તેની પ્રૂફવાચકને જાણ હોવી જોઈએ. આ રીતે તેમણે પ્રૂફવાચનની સજાગતા વિશે વાત કરી હતી. શ્રી કિશોરી ચંદારાણાએ પ્રૂફવાચનની મહત્ત્વની બાબતોને ચીંધી આપતાં સરસ સંચાલન કર્યું હતું. શ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ સૌનો આભાર માન્યો હતો. તા. ૧૫-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ યોગેન્દ્ર વ્યાસના અધ્યક્ષસ્થાને પ્રૂફવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમના પ્રમાણપત્ર-વિતરણનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. તેમાં અરવિંદ ભાંડારી, પ્રફુલ્લ રાવલ, યોગેન્દ્ર વ્યાસ, પારુલ દેસાઈ, કિશોરી ચંદારાણા વગેરે આ કાર્યક્રમમાં ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

પ્રૂફવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપક્રમે તા. ૨-૯-૨૦૧૩થી ૧-૧૦-૨૦૧૩ સુધી (સોમવારથી શુક્રવાર) યોજાયેલા 'પ્રૂફવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ'નો આરંભ તા. ૨-૯-૨૦૧૩ના રોજ ગુજરાતના જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ધીરુભાઈ પરીખની હાજરીમાં કરવામાં આવ્યો. પ્રૂફવાચકે ભાષાસજ્જતા પણ કેળવવી જોઈએ એ હેતુથી આરંભના વ્યાખ્યાનોમાં ગુજરાતી ભાષાનું પાયાનું વ્યાકરણ, જોડણી, વિરામચિહ્નો, અનુસ્વાર, શબ્દલેખન વિશે તજજ્ઞોએ જાણકારી આપી. પ્રૂફવાચનમાં કોશનું મહત્ત્વ સમજાવી જુદા જુદા પ્રકારના કોશના પરિચય દ્વારા અભ્યાસુઓને સજ્જ આપી તેનો વિશેષ મહાવરો કરાવવામાં આવ્યો. આજના કમ્પ્યુટરાઇઝ સમયમાં ઓનલાઇન સુધારા વિશે સૈદ્ધાંતિક અભ્યાસ કરાવી 'ગુજરાત વિદ્યાપીઠ'ની કમ્પ્યુટર લેબમાં પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ પણ કરાવવામાં આવ્યો. અભ્યાસક્રમમાં જોડાયેલા અભ્યાસુઓએ પૂરા ૨૧ દિવસ દરમિયાન ઉત્સાહપૂર્વક હાજરી આપી. તેમની પરીક્ષા લઈ પ્રમાણપત્ર પણ આપવામાં આવ્યા. અભ્યાસક્રમમાં યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અરવિંદ ભાંડારી, રતિલાલ ભોરીસાગર, ત્રિકમભાઈ પટેલ, પિંકી પંડ્યા, કીર્તિદા શાહ, નલિની દેસાઈ, રૂપલ મહેતા, હેમા રાવલ વગેરે તજજ્ઞોએ સેવા આપી...

– કિશોરી ચંદારાણા

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

તા. ૬, ૧૩, ૨૦-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ વિશ્વ કવિતા કેન્દ્રના ઉપક્રમે બુધસભા. તા. ૨૭-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ વક્તવ્ય યોજાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૭મું અધિવેશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સુડતાલીસમા અધિવેશનનું આયોજન એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના યજમાનપદે આણંદ મુકામે તારીખ : ૨૪-૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩ના ત્રણ દિવસ યોજાશે. અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે કવિ-વિવેચક, ચરિત્રકાર ને

પૌર્વાત્ય-પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના અભ્યાસી શ્રી ધીરુ પરીખ રહેશે.

અધિવેશન સ્થળ : એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ ઉદ્ઘાટન સમારંભ :
તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૩ મંગળવાર, બપોરે ૩.૦૦થી ૬.૦૦

- ગીત : સંગીત ટુકડી
- સ્વાગતમંત્રીનું ઉદ્બોધન
- સ્વાગતપ્રમુખનું ઉદ્બોધન
- મહેમાનોનું સ્વાગત
- પરિષદમંત્રીનો વાર્ષિક અહેવાલ : રાજેન્દ્ર પટેલ
- નિવૃત્ત થતા પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય અને : વર્ષા અડાલજા
- કાર્યભારની સોંપણી ધીરુ પરીખ
- પ્રમુખશ્રીનો પરિચય : પ્રફુલ્લ રાવલ
- પ્રમુખશ્રીનું વક્તવ્ય : ધીરુ પરીખ
- અતિથિવિશેષશ્રીનો પરિચય
- અતિથિવિશેષશ્રીનું વક્તવ્ય
- આભારદર્શન (યજમાન સંસ્થા)

બેઠક પહેલી : તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૩ મંગળવાર, રાત્રે ૮.૩૦થી ૧૦.૦૦

આસ્વાદ : 'છંદ રાજેન્દ્ર', રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાઓ

વિભાગીય અધ્યક્ષ : ધીરુ પરીખ

સંયોજક : પરેશ નાયક

તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવાર, સવારે ૮.૦૦થી ૯.૩૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની નવી/જૂની મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની
સંયુક્ત બેઠક

બેઠક બીજી : તા. ૨૫-૧૨-૨૦૧૩ બુધવાર, સવારે ૯.૩૦થી ૧૨.૩૦

કવિતા : સાહિત્યસ્વરૂપ - કેફિયત

વિભાગીય અધ્યક્ષ : માધવ રામાનુજ

વક્તા : કવિ-કેફિયત : હરીશ મીનાશ્રુ

ગીત : મનોહર ત્રિવેદી

ગઝલ : જલન માતરી

સંચાલન : નીતિન વડગામા

બેઠક ત્રીજી : તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવાર, બપોરે ૩.૦૦થી ૬.૦૦

વિવેચન-સંશોધન

વિભાગીય અધ્યક્ષ : અજિત ઠાકોર

વક્તાઓ : હર્ષવદન ત્રિવેદી, હસિત મહેતા, રાજેશ પંડ્યા

સંચાલન : કીર્તિદા શાહ

બેઠક ચોથી : તા. ૨૫-૧૨-૧૩ બુધવાર, રાત્રે ૮.૦૦થી ૯.૩૦

યજમાન સંસ્થા આયોજિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

બેઠક પાંચમી : તા. ૨૬-૧૨-૧૩ ગુરુવાર, સવારે ૮.૩૦થી ૧૧.૦૦

પરિસંવાદ : શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે સાહિત્ય

વિભાગીય અધ્યક્ષ : આર. બી. શાહ

વક્તાઓ : શિક્ષણ અને સાહિત્ય - ધવલ મહેતા

સમૂહ માધ્યમ અને સાહિત્ય - રઘુવીર ચૌધરી

સમાજવિજ્ઞાનમાં સાહિત્ય - સુદર્શન આયંગર

સંચાલન : જનક નાયક

બેઠક છઠ્ઠી : તા. ૨૬-૧૨-૧૩ બપોરે ૧૧.૦૦થી ૧૨.૦૦

અધિવેશન સમાપન બેઠક

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ખુલ્લું અધિવેશન અને સમાપન બેઠક

- ઠરાવો : પ્રતિભાવો અને આભારવિધિ

- આભારદર્શન (પરિષદ અને યજમાન સંસ્થા)

- બપોરના ભોજન પછી અધિવેશનની સમાપ્તિ થશે.

નોંધ : અધિવેશનમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા પ્રતિનિધિઓએ ભોજન-ઉતારા શુલ્ક રૂ. ૩૦૦/- તથા પ્રતિનિધિ શુલ્ક રૂ. ૨૦૦/- ભરવાના રહેશે. કુલ રૂ. ૫૦૦/- થશે. વિદ્યાર્થીઓએ ૫૦% રકમ ભરવાની રહેશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે) ભોજન-ઉતારા અને પ્રતિનિધિ શુલ્ક તા. ૧૫-૧૨-૧૩ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલય અમદાવાદમાં ભરી દેવાથી વ્યવસ્થા સરળ થશે. ત્યારબાદ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

(સૂચના : અધિવેશનમાં ભાગ લેનાર પ્રતિનિધિએ ભોજન-ઉતારા શુલ્કની રકમનો ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ અથવા એટપારનો ચેક એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ નામે જ મોકલવો. સંપર્ક : અજયસિંહ ચૌહાણ : ૯૮૭૯૨૩૨૯૮૯)

સમાચાર-નોંધ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની વિવિધ કામગીરી અને હોદ્દાઓ માટેની ચૂંટણી યોજાઈ હતી. તેમાં કેટલાક ઉમેદવારોએ ચૂંટણી ન કરવી પડે એ માટે, સ્વૈચ્છિક રીતે પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચીને, ઉત્તમ પરંપરા જાળવવામાં સહકાર આપ્યો છે તેની સાનંદ નોંધ લેવી જોઈએ.

વિવિધ કામગીરી માટે બિનહરીફ વરણી પામેલા અને જેમણે પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી છે તેવા સભ્યોની યાદી નીચે આપી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય

પરિષદનાં કામગીરી અને વિકાસમાં આ તમામ સભ્યો સક્રિય રહેશે તેવી ભાવના સૌએ દર્શાવી છે.

કનુભાઈ શાહ
ચૂંટણી અધિકારી

કાર્યવાહક સમિતિ (૧-૧-૨૦૧૪થી ૩૧-૧૨-૨૦૧૭)

ક્રમ	નામ	હોદ્દો	ગામ
૧.	રવીન્દ્ર પારેખ	ઉપપ્રમુખ	સુરત
૨.	રાજેન્દ્ર પટેલ	ઉપપ્રમુખ	અમદાવાદ
૧.	માધવ રામાનુજ	કોષાધ્યક્ષ	અમદાવાદ
૧.	પ્રફુલ્લ રાવલ	મહામંત્રી (વહીવટીમંત્રી)	અમદાવાદ
૨.	ઉષા ઉપાધ્યાય	પ્રકાશનમંત્રી	અમદાવાદ
૩.	નીતિન વડગામા	પ્રસારમંત્રી	રાજકોટ
૪.	જનક નાયક	વિકાસમંત્રી	સુરત
૫.	કીર્તિદા શાહ	ગ્રંથાલય અને પ્રદર્શનમંત્રી	અમદાવાદ
૧.	અજયસિંહ ચૌહાણ	સામાન્ય સભ્ય	આણંદ
૨.	અનિલા દલાલ	સામાન્યસભ્ય	અમદાવાદ
૩.	પ્રકાશ ન. શાહ	સામાન્યસભ્ય	અમદાવાદ
૪.	પ્રફુલ્લ ડી. દેસાઈ	સામાન્યસભ્ય	સુરત
૫.	મનસુખ સલ્લા	સામાન્યસભ્ય	અમદાવાદ
૬.	રાજેન્દ્ર મહેતા	સામાન્યસભ્ય	દિલ્હી
૭.	હરિકૃષ્ણ પાઠક	સામાન્યસભ્ય	ગાંધીનગર

(ઉપરોક્ત નામ વર્ણાનુક્રમે મુકેલ છે.)

ઉમેદવારી પરત ખેંચેલા સભ્યોની યાદી

૧.	૧. માધવ રામાનુજ	ઉપપ્રમુખ	અમદાવાદ
	૨. હરિકૃષ્ણ પાઠક	ઉપપ્રમુખ	ગાંધીનગર
૨.	કનૈયાલાલ ભટ્ટ	પ્રકાશનમંત્રી	ગાંધીનગર
૩.	ઉત્પલ આર. પટેલ	વિકાસમંત્રી	હિંમતનગર
૪.	કીર્તિદા શાહ	પ્રસારમંત્રી	અમદાવાદ
૫.	૧ વિરંચિ એમ. ત્રિવેદી	સામાન્યસભ્ય	વડોદરા
	૨ ધ્વનિલ પારેખ	સામાન્યસભ્ય	ગાંધીનગર
	૩ પરેશ નાયક	સામાન્યસભ્ય	અમદાવાદ
	૪ કનૈયાલાલ ભટ્ટ	સામાન્યસભ્ય	ગાંધીનગર
	૫ રવીન્દ્ર પારેખ	સામાન્યસભ્ય	સુરત

વૈચારિક ગોષ્ઠિ

તા. ૨, ૩ અને ૫મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૩ના રોજ સાહિત્ય અકાદેમી દિલ્હી, મ. સ. યુનિ. અને બ. પા. સેન્ટરના સંયુક્ત ઉપક્રમે પદ્મશ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રના સંયોજનમાં વિચારગોષ્ઠિનું આયોજન થયું. જેમાં સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રે જેમ ગાંધીજીએ જનાબ જિન્ડા પાસે આગ્રહ કરીને માતૃભાષા ગુજરાતીમાં વક્તવ્ય અપાવ્યું હતું તેમ પ્રોફેસરલોર્ડ ભીખુ પારેખસાહેબને તથા આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતનામ ફિલ્મકાર અને શ્રી હસમુખ શાહને ગુજરાતીમાં બોલવા પ્રેર્યાં. તેનો વધુ આનંદ થયો હતો. જેમાં લોર્ડ ભીખુભાઈસાહેબે શુદ્ધ સરળ ગુજરાતીમાં સતત દોઢ કલાકનું વક્તવ્ય આપ્યું હતું જેમાં ‘ગાંધી ગુજરાત અને સાહિત્ય’માં વિષય પર બોલી સૌને ઓતપ્રોત કરી મંત્રમુગ્ધ કર્યાં. ‘રાષ્ટ્રપ્રેમ’ નહિ પણ ‘સ્વદેશ ભાવના’, ‘સ્વમાન નહિ સ્વાભિમાન’, ‘ગાંધીયુગ નહિ’ પણ ‘ગાંધીવિચારધારા’ (યુગ આથમે, વિચાર સતત રહે), અનુવાદ, પત્રકારત્વ પણ સાહિત્ય, ગાંધીએ આપણને શું આપ્યું ? અને આપણે તેમને શું આપ્યું ? વગેરેની વાતો કરી હતી. શ્રી કેતન મહેતાએ ખૂબ નિખાલસતાથી તેમની કેફિયત રજૂ કરી હતી. તેમાં પ્રયોગો, અનુભવો અને તકનિકીની વાતો ‘ભવની ભવાઈ’, ‘મિર્ચમસાલા’, ‘સરદાર’, ‘માચ્છી’, ‘મંગલ પાંડે’, ‘o. m. d. રાજ કવિ વર્મા’ વગેરે ફિલ્મોની ખૂબીઓની clippings સાથે રસપ્રદ ચર્ચા કરી હતી.

વડોદરાની પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભામાં ન્યૂજર્સીના કવિ

પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈનું સન્માન અને તેમનો કાવ્યગોષ્ઠિનો કાર્યક્રમ

વડોદરાની વિખ્યાત પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે ૧૯-૮-૨૦૧૩ના રોજ સાંજે ૬.૦૦ વાગ્યે શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ સભાગૃહમાં ન્યૂજર્સીના કવિ પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈના સન્માનનો અને તેમના કાવ્યસર્જન વિશેના દીર્ઘ વાર્તાલાપનો કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો હતો. જેમાં સભાના પ્રમુખશ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવ અને કાર્યાધ્યક્ષ શ્રી સુરેશ શાહે પ્રો. દેસાઈનું શાલ અને પુષ્પગુચ્છથી સન્માન કર્યું હતું. પછી ડૉ. રશીદ મીરે તેમના કાવ્યસર્જનની સમીક્ષા કરી હતી.

ભારતીય સાહિત્ય એવં સંસ્કૃતિ-અંતઃસંવાદ વિષય પર રાષ્ટ્રીય સંગોષ્ઠિ

તા. ૪-૫-ઓક્ટોબર, ૨૦૧૩ના રોજ ગુજરાત કેન્દ્રીય વિશ્વવિદ્યાલયના ઉપક્રમે ગાંધીનગરમાં ‘ભારતીય સાહિત્ય એવં સંસ્કૃતિ - અંતઃસંવાદ’ વિષય પર એક રાષ્ટ્રીય સંગોષ્ઠિનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ઉદ્ઘાટન-બેઠકમાં અતિથી તરીકે રઘુવીર

ચૌધરી ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ‘આદિવાસી ક્ષેત્રોં કી ભાષાઓં કા સાહિત્ય’ બેઠકનું અધ્યક્ષસ્થાન ભગવાનદાસ પટેલે સંભાળ્યું હતું. અને ‘ભીલોં કા ભારથ : સમાજજીવન કે સંદર્ભ મેં’ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. બે-દિવસીય આ પરિસંવાદમાં ભારતના જુદાં જુદાં રાજ્યના આ વિષયના ૧૨ વિદ્વાનો સહભાગી થયા હતા.

ઇન્ડો-અમેરી-ગ્લોબલ લિટરરી અકાદમીનો બ્રાન્સ એન્ડ નોબલમાં નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા કવયિત્રિ નેલી ઝેક્સ વિશે વાર્તાલાપ

ઇન્ડો-અમેરી ગ્લોબલ લીટરરી અકાદમીના ઉપક્રમે તા. ૧૪-૮-૨૦૧૩ના રોજ સાંજે ચાર વાગે એક યાદગાર સાહિત્યસભાનો કાર્યક્રમ યુનિ.ના બ્રાન્સ એન્ડ નોબલ સ્ટોરમાં યોજાયો હતો. જેમાં અકાદમીના અધ્યક્ષ પ્રો. ચંદ્રકાન્ત દેસાઈએ નોબેલ પ્રાઇઝવિજેતા (૧૯૬૬) જર્મન કવયિત્ર નેલી ઝેક્સનાં જીવન અને કવન વિશે વાર્તાલાપ આપ્યો હતો.

માણસા કોલેજમાં કાવ્યગોષ્ઠિનું સાહિત્યસત્ર યોજાયું

એસ. ડી. આર્ટ્સ કોમર્સ કોલેજ, માણસા, જિ. ગાંધીનગરમાં જાણીતી સાહિત્યસંસ્થા ‘કાવ્યગોષ્ઠિ’નું ‘સાહિત્યસત્ર’ યોજાયું હતું. શ્રી સતીશ ડણાકની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલા આ ‘સાહિત્યસત્ર’માં સંસ્થાને પુન: ચેતનવંતી બનાવવા વિશે વિચારણા થઈ હતી. આ કાર્યક્રમમાં ડૉ. હાસ્યદા પંડ્યાએ પ્રેરક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. રંગમંચના કલાકારો સર્વશ્રી ભૌમિક ત્રિવેદી અને દેવમણિ આનંદ દ્વારા ડૉ. મફત ઓઝાલિખિત નાટક ‘મુખ્યમંત્રીનો માણસ’ના અંશોનું પઠન કરીને ડૉ. મફત ઓઝાને શ્રદ્ધાંજલિ આપી હતી. આ ઉપરાંત ડૉ. રાજેશ વ્યાસ – મિસ્કીને ‘હું અને મારી ગઝલયાત્રા’ અને સતીશ વ્યાસે ‘પ્રશિષ્ટ સાહિત્ય : વિભાવના અને મહત્વની કૃતિઓ’ વિશે, ભરત સોલંકીએ ‘ટૂંકી વાર્તાનું સ્વરૂપ અને અનુઆધુનિક ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા’ વિશે, યશોધર રાવલે ‘લલિત નિબંધનાં સ્થિત્યંતરો’ વિશે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં અને શ્રી સતીશ ડણાકે અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ઠાં સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ અસ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- $\frac{1}{15750}$ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯